

พุทธศาสนากับบทบาทสตรีในสังคมพหุวัฒนธรรมสมัยราชวงศ์ถัง¹

ศิริวรรณ วรชัยยุทธ*

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประเทศไทย

Buddhism and the Role of Women in the Multicultural Society of Tang Dynasty

*Siriwan Worrachaiyut**

Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:

Received 21 October 2020

Revised 28 December 2020

Accepted 27 January 2021

คำสำคัญ

ราชวงศ์ถัง

สตรี

พุทธศาสนา

สังคมพหุวัฒนธรรม

Keywords:

Tang Dynasty

Women

Buddhism

Multicultural Society

* Corresponding author

E-mail address:

siriwan.w@arts.tu.ac.th

บทคัดย่อ

สภาพสังคมสมัยราชวงศ์ถังมีลักษณะเป็นพหุวัฒนธรรม ทั้งเป็นช่วงที่พุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาต่างถิ่นรุ่งเรืองมากในจีน การเข้ามาของพุทธศาสนาส่งผลต่อวิถีชีวิตและหน้าที่ของสตรีในบทบาทที่เปลี่ยนไป งานวิจัยนี้ศึกษาอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อสตรีสมัยราชวงศ์ถังโดยการวิจัยเอกสารข้อมูลภาษาจีนเป็นหลัก ผลการศึกษาพบว่าพุทธศาสนาเป็นเงื่อนไขและปัจจัยสำคัญที่ทำให้บทบาทสตรีสมัยราชวงศ์ถังเปลี่ยนไปภายใต้กรอบแนวคิดขงจื้ออย่างแยบยล พุทธศาสนาได้เพิ่มพื้นที่ทางสังคม การได้รับการยอมรับทางสังคมจากกิจกรรมทางศาสนาที่ตนเองได้มีส่วนร่วม เพิ่มทางเลือกในวิถีชีวิตที่นอกเหนือจากบทบาทตามจารีต อีกทั้งเป็นการแก้ปัญหาชีวิตของสตรีซึ่งผูกติดกับครอบครัว ด้วยการสร้างคุณค่าให้กับสตรีอีกหนทางหนึ่ง

Abstract

The Tang Dynasty has been recognised as an era during which a multicultural society flourished and as the most prosperous period of Buddhism in China. The arrival of Buddhism had a great impact on Chinese ways of life in general and women's roles in the society in particular. The present study investigates the influence of Buddhism on women under Tang sovereignty by employing qualitative document analysis. It reveals that the religion became an important condition and factor which led to subtle changes in women's roles by providing Chinese women with greater educational and social opportunities as well as more alternatives to live their own life. These changing social practices also enhanced the status of women in Chinese society.

¹ บทความเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยพุทธธรรมพหุนิยม ปีที่ 2 ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สุวรรณา สถาอาพันธ์ เมธีวิจัยอาวุโส สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) 2561-2564

This article is part of "The Buddhist Pluralism Project" Professor Emerita Suwana Sathana-anand, Senior Research Fellow, Thailand Science Research and Innovation (TSRI, 2018-2021)

1. บทนำ

ราชวงศ์ถังปกครองแผ่นดินจีน ตั้งแต่ ค.ศ. 618-907 รวมระยะเวลา 289 ปี มีจักรพรรดิทั้งสิ้น 21 พระองค์ ช่วงระยะเวลาที่รุ่งเรืองของราชวงศ์ถังเริ่มตั้งแต่ยุคปกครองเงินกวนของพระเจ้าถังไท่จง ยุคปกครองจงจิงของพระเจ้าถังเกาจง พระนางบูเช็กเทียนหรืออู่เจ๋อเทียน พระเจ้าถังจงจง พระเจ้าถังรู่ยงจนถึงปลายสมัยปกครองพระเจ้าถังเสวียนจง นับเป็นระยะเวลาปกครองแผ่นดินรวมเข้าด้วยกันแล้วมีอายุยาวนานกว่า 120 ปี ซึ่งถือเป็นช่วงระยะเวลาที่ราชวงศ์ถังรุ่งเรืองถึงขีดสุด ช่วงเวลาดังกล่าวนี้เองที่ราชวงศ์ถังได้รับการขนานนามว่าเป็น “ยุคทองของระบอบศักดินา” “ยุคทองของพุทธศาสนา” และ “ยุคทองของวรรณคดี” ผู้ปกครองราชวงศ์ถังสืบเชื้อสายจากชนทางเหนือเช่นเดียวกับราชวงศ์สุย (581-618) สมัยราชวงศ์ถังจึงมีการนำข้อผิดพลาดสมัยราชวงศ์สุยมาเป็นบทเรียน (Bo, 2014, pp. 49, 57) ด้านการต่างประเทศมีการดำเนินนโยบายทางการทูตกับชนเผ่าที่อยู่รายรอบอาณาจักรรวมถึงการเปิดรับอารยธรรมจากต่างแดนอย่างกว้างขวาง ทำให้เกิดการขับเคลื่อนทางวัฒนธรรมจากเอเชียกลางสู่แผ่นดินจีนอย่างหลากหลาย อาทิ พระเจ้าถังไท่จง (ค.ศ. 626-649) ใช้มาตรการทั้งอ่อนโยนและแข็งกร้าวสุดแต่สถานการณ์ พระองค์มุ่งเน้นนโยบายทางการทูตกับชนเผ่าที่อยู่รายรอบอาณาจักร เพื่อเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีระหว่างชนชาติ พระองค์ทรงดำเนินการปกครองที่ดีจนได้รับการขนานนามว่า “ยุคปกครองเงินกวน” (贞观之治) อันเป็นศูนย์รวมของชนเผ่าต่าง ๆ ที่อยู่ด้วยกันอย่างสันติสุข ด้วยเหตุที่เมืองฉิงอาน (ปัจจุบันคือเมืองซีอาน) เป็นศูนย์กลางทางการค้ามีผู้คนจากทั่วสารทิศเดินทางมาติดต่อค้าขาย จึงได้นำวัฒนธรรมของตนแพร่หลายเข้ามาในอาณาจักรถึงด้วย ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวเมืองทั้งชนชั้นสูงและสามัญชนทั่วไป เช่น สะท้อนผ่านศาสนาของชาวต่างถิ่น เช่น อิสลาม ยูดาเย มานีโซโรอัสเตอร์และคริสต์นิกายเนสโตเรียน มีการบูชายึดถือกันในหมู่พ่อค้าต่างชาตินับพันคนในเมืองฉิงอาน (ธนัสต์ สุวัฒน์มหาตม์, 2559, น. 21-22) โดยเฉพาะศาสนาพุทธซึ่งแต่เดิมก็ได้มีการเผยแพร่และตั้งรากฐานอย่างมั่นคงมาก่อนหน้านี้แล้ว แต่กลับรุ่งเรืองอย่างสูงสุดในสมัยราชวงศ์ถัง

การที่สังคมสมัยราชวงศ์ถังมีพื้นฐานการอยู่ร่วมกันของชนชาติที่แตกต่างนี้ มีอิทธิพลต่อแนวคิดในการดำเนินชีวิตอันแตกต่างจากสังคมในสมัยราชวงศ์ฮั่นซึ่งถือจารีตตามแนวคิดสำนักขงจื้อ (儒家) เป็นกระแสหลัก ภาพสังคมชายเป็นใหญ่เด่นชัดมากในสมัยฮั่น อันเป็นสังคมที่ถืออำนาจพ่อเป็นใหญ่ (父系社会 Patriarchal society) ซึ่งความเชื่อตามแนวคิดสำนักขงจื้อที่รุ่งเรืองและมีบทบาทอย่างมากในราชสำนัก เป็นการกำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงตามหลักความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล “สามหลัก ห้าจรรยา” (三纲五常) สามหลักคือ ประมุขเป็นหลักของขุนนาง สามีเป็นหลักของภรรยา บิดาเป็นหลักของลูก ซึ่งเป็นหลักในการปฏิบัติต่อกันซึ่งจะไม่มี

ทำให้ไม่เกิดความยุ่งยากที่เกิดขึ้นในสังคม ก็เพราะทุกคนต่างทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ และ
ห้าจรรยา ได้แก่ เมตตา กตัญญู มรรยาท สติปัญญา สัจจะ เป็นหลักปฏิบัติของคนในสังคม เมื่อ
ทุกคนปฏิบัติก็จะทำให้สังคมสงบสุขซึ่งเป็นกรอบแนวคิดหลักของสังคมจีนตลอดมา และในระบบ
ศักดินาชายเป็นใหญ่ดังกล่าวมีการเน้นการอบรมสั่งสอนสตรีให้ปฏิบัติตามแนวคิด “สามคัล้อยตาม
สี่คุณธรรม” (三从四德) สามคัล้อยตามคือ ผู้หญิงหากยังไม่ออกเรือนต้องเชื่อฟังบิดา (未嫁从父)
เมื่อออกเรือนแล้วต้องเชื่อฟังสามี (即家从夫) และเมื่อสามีถึงแก่กรรมต้องเชื่อฟังลูก (夫死从子)
ในส่วนของคุณธรรม 4 ประการ ได้แก่ คุณธรรมสตรี (妇德) รักษาภริยา สงบเสงี่ยม จะทำสิ่งใด
ระมัดระวังตน วาจาของสตรี (妇言) สงบปากสงบคำ ไม่แสดงวาจาที่ไม่สุภาพ รูปลักษณ์ของสตรี
(妇容) ดูแลตนเอง แต่งหน้าแต่งกายเรียบร้อยเหมาะสม การงานของสตรี (妇功) เก่งงานบ้าน
งานเรือน ดูแลครอบครัว รู้จักการต้อนรับ (ศิริวรรณ วรชัยยุทธ, 2559, น. 251) ซึ่งปลูกฝังความเชื่อ
และที่ทางของตนเองไม่ให้อยู่เกี่ยวกับการปกครอง สังคมจารีตให้ความสำคัญผู้ชายและกดทับ
ผู้หญิง (重男轻女) ซึ่งแตกต่างจากสังคมของชนเผ่าทางเหนือซึ่งยังคงลักษณะการอยู่ร่วมกัน
แบบสังคมจีนโบราณที่ถือผู้หญิงเป็นใหญ่ (母系社会 Matrilineal society) เป็นสังคมเกษตรกรรม
ที่เน้นให้ผู้หญิงเป็นผู้นำ โดยมีหน้าที่ในครอบครัวเป็นผู้กำหนดบทบาทและสถานะของสมาชิก
ในสังคม สมัยราชวงศ์ถึงเป็นสังคมที่ผู้คนแตกต่างวัฒนธรรม หลากหลายความเชื่อเข้ามาอยู่
ร่วมกันในสังคม จึงสะท้อนถึงบริบทที่แตกต่างจากสังคมจีนในประวัติศาสตร์ราชวงศ์อื่น และ
สถานภาพสตรีในสมัยราชวงศ์ถึงก็เป็นผลสะท้อนอันชัดเจนจากความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมนี้

วัฒนธรรมการปกครองของจีนแต่เดิมเคยเป็นพื้นที่ของบุรุษ แต่สมัยราชวงศ์ถึงนั้นการ
มีส่วนร่วมในการปกครองของสตรีเพศถือเป็นเรื่องที่พบเห็นได้อย่างกว้างขวาง จนอาจกล่าวได้ว่า
เป็นลักษณะเด่นทางสังคมหลากหลายวัฒนธรรมในราชวงศ์ถึงทั่วไป ดังจะได้อธิบายต่อไป

ราชวงศ์ถึงเป็นราชวงศ์ที่มีวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ วัฒนธรรมถึง (唐代文化) มี
ลักษณะพิเศษดังนี้

ประการแรก วัฒนธรรมถึงเป็นการผสมผสานอย่างลงตัวระหว่างวัฒนธรรมชาวฮั่นซึ่ง
เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของจีนกับวัฒนธรรมของชนชาติอื่น การที่ชนชาติที่แตกต่างกันอยู่ร่วมกัน
ได้ทำให้เกิดการขับเคลื่อนใหม่ในสังคม สังคมไม่ได้มีเพียงวัฒนธรรมฮั่น (汉文化) แบบเดียวอีก
ต่อไป แต่เป็นวัฒนธรรมใหม่ซึ่งเกิดขึ้นจากการผสมผสานของวัฒนธรรมที่หลากหลาย ประการ
ที่สอง เป็นวัฒนธรรมที่ก่อรูปขึ้นจากพัฒนาการทางการปกครองอย่างเข้มข้น ในช่วงแรกของ

การปกครองจนถึงก่อนเหตุการณ์ความวุ่นวายอันสื่อ² การว่าราชการภายในราชสำนักเหล่าขุนนาง เสนาบดีต่างก็สามารถนำเสนอข้อคิดเห็น รายงานแก่จักรพรรดิได้โดยตรง ขุนนางมีอิสรภาพ สภาพบ้านเมืองเต็มไปด้วยบรรยากาศที่เปิดกว้างทางความคิด หลังจากความวุ่นวายการปฏิวัติ อันสื่อได้สิ้นสุดลงช่วงกลางถึงปลายราชวงศ์ถัง (ค.ศ. 766-907) ทำให้สำนักคิดขงจื้อเริ่มกลับมา ประสบความสำเร็จ ในช่วงระยะเวลา นี้ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดขงจื้อหรือศาสนาพุทธซึ่งเป็นศาสนา ต่างถิ่นต่างก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมจีน พุทธศาสนาได้รับการส่งเสริมและรุ่งเรืองถึง ชีดสุด ประการที่สาม การติดต่อปฏิสัมพันธ์กับวัฒนธรรมต่างถิ่น ในช่วงแรกนั้นวัฒนธรรมต่าง ถิ่นเปิดกว้างรับวัฒนธรรมต่างถิ่น ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่พบได้บ่อยนักในราชวงศ์อื่น การเปิดกว้างนี้ทำให้เกิด การเรียนรู้ ยอมรับ และหลอมรวมวัฒนธรรมต่างถิ่นเข้ามาในการดำเนินชีวิตของราษฎร สมัยราชวงศ์ถัง อีกทั้งปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดความหลากหลายในสมัยดังนั้นมีเศรษฐกิจเป็น พื้นฐานอยู่มาก การปกครองที่เปิดกว้าง การคมนาคมที่เจริญ การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ที่คึกคัก ปัจจัยเหล่านี้ต่างส่งเสริมให้เกิดเป็นวัฒนธรรมดังที่มีการผสมผสานกับปัจจัยต่าง ๆ ที่ แตกต่างหลากหลายผสมผสานกันจนเกิดคุณลักษณะอันโดดเด่น

นอกจากนี้แล้วในด้านศรัทธาความเชื่อก็มีพัฒนาการอย่างมาก ซานเจี้ยว (三教) สามหลัก ความเชื่อ อันประกอบด้วย แนวคิดขงจื้อ พุทธศาสนา และเต๋า ต่างมีบทบาทและแฝงอยู่ในแนวคิด ปกครองกลายเป็นพื้นที่ของพัฒนาการพหุวัฒนธรรมในสังคม การหลอมรวมกันของซานเจี้ยว ไม่ว่าจะเป็น การค้นหาตนเองระหว่างมนุษย์ การอยู่ร่วมกันอย่างสันติของมนุษย์ในสังคมของ แนวคิดขงจื้อ การฝึกปฏิบัติตนเพื่อลดความขัดแย้งในตนเองของพุทธศาสนา และการอยู่ร่วมกัน อย่างสมดุระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติของเต๋า ต่างไม่สามารถแยกขาดออกจากกันได้ กลายเป็น ส่วนสำคัญของวัฒนธรรมจีน ความหลากหลายกับการเปิดกว้างของวัฒนธรรมดังต่างก็แสดง ให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนกัน รวมทั้งมีพัฒนาการไปพร้อม ๆ กัน กล่าวได้ว่าราชวงศ์ถังถือเป็น ราชวงศ์ที่เปิดกว้างทางวัฒนธรรมซึ่งเห็นได้น้อยมากในประวัติศาสตร์ราชวงศ์จีน และเป็นราชวงศ์ ที่มีลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมค่อนข้างจะชัดเจน (Wu, 2017, p. 199)

พัฒนาการของความหลากหลายและการเปิดกว้างของวัฒนธรรมดังนั้นส่งผลให้ ศิลปวิทยาการด้านต่าง ๆ อาทิ วรรณกรรม ศิลปะ ศาสนาต่างมีขอบเขตที่กว้างขวางมากกว่า วัฒนธรรมยุคราชวงศ์เว่ยจิน (ค.ศ. 220-420) และราชวงศ์เหนือใต้ (ค.ศ. 420-589) ราชวงศ์

² เหตุการณ์ความวุ่นวายอันสื่อ (ค.ศ. 755-763) คือ เหตุการณ์ที่อันลู่ซาน (安祿山) และสื่อซือหมิง (史思明) นำมาวลชน จำนวน 150,000 คน ออกก่อการต่อต้านราชวงศ์ถังที่เมืองฟานหยางในประวัติศาสตร์จีน เรียกว่า “การก่อกบฏของอันลู่ซานและสื่อซือหมิง” (安史之乱) (เชมณัฐ ทรัพย์เกษมชัย, 2556, น. 314)

ก่อนหน้า และราชวงศ์ซ่งซึ่งเป็นราชวงศ์ถัดมาอย่างเห็นได้ชัด การเปิดกว้างและความหลากหลายของวัฒนธรรมต่างส่งเสริมซึ่งกันและกัน

การก่อสร้างขึ้นของการเปิดกว้างยอมรับความหลากหลายของวัฒนธรรมถึง เป็นผลจากความสัมพันธ์อันสลับกันของความหลากหลายทางชนชาติ ตามบันทึกประวัติศาสตร์การเคลื่อนย้ายถิ่นฐานทำให้เกิดเป็นการหลอมรวมทางชนชาติในประวัติศาสตร์จีนเกิดขึ้นหลายครั้ง โดยในช่วงยุคราชวงศ์เว่ยจินและราชวงศ์เหนือใต้ก็ถือเป็นการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของชาวต่างถิ่นครั้งใหญ่ครั้งหนึ่ง การหลอมรวมทางชนชาติกลายเป็นกำลังสำคัญในการขับเคลื่อนวัฒนธรรมถึง และทำให้วัฒนธรรมถึงไม่ได้เป็นวัฒนธรรมอื่น หรือวัฒนธรรมจหยวนอันเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาดั้งเดิมอีกต่อไป หากแต่เป็นการผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมอื่นกับวัฒนธรรมต่างถิ่น ซึ่งเรียกรวมกันว่า “วัฒนธรรมชาวหู” (胡文化) ซึ่งผสมระหว่างสังคมเกษตรกรรมที่อยู่กับพื้นที่กึ่งวัฒนธรรมการเลี้ยงปศุสัตว์ที่มักเคลื่อนย้ายถิ่นฐานทางเหนือกลายเป็นวัฒนธรรมใหม่ การปกครองของราชวงศ์ถึงต้องเผชิญกับสภาพสังคมผสมผสานเข้าด้วยกันของชาวหูกับชาวฮั่นอยู่ร่วมกันตั้งแต่สมัยเว่ยจิน โดยใช้นโยบายที่ค่อนข้างเปิดกว้างทางชนชาติ (Gou, 2008, p. 56) ในยุคราชวงศ์เว่ยจินและราชวงศ์เหนือใต้วัฒนธรรมชาวหูกับวัฒนธรรมฮั่นมีการแลกเปลี่ยนและขัดแย้งกันมาเป็นระยะเวลานานหลายร้อยปี เมื่อสามารถก้าวข้ามความเป็นอื่นระหว่างชนชาติเกิดแลกเปลี่ยนระหว่างวัฒนธรรมทั้งสอง ได้ความหลากหลายกลายเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมจึงแสดงออกอย่างชัดเจนในสมัยราชวงศ์ถึง

ในยุคสมัยราชวงศ์ถึงได้มีการใช้นโยบายการยอมรับวัฒนธรรมอื่นทำให้เกิดการสังสมและเกิดพัฒนาการวัฒนธรรมหลากหลายของวัฒนธรรมของดินแดนอื่นที่เข้ามา ถ้าจะพิจารณาจากแนวคิดทางการปกครองก็สังเกตได้ว่าจากแต่เดิมตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่นจะยึดถือแนวปฏิบัติตามแนวคิดขงจื้อ แต่เมื่อถึงสมัยราชวงศ์ถึงแนวคิดวิถีปฏิบัติไม่ได้ยึดถือแนวทางเดียวอีกต่อไป แต่ว่าเป็นการผสมผสานระหว่างสามแนวคิดทั้งขงจื้อ พุทธและเต๋า ซึ่งการดำเนินแนวนโยบายแบบนี้ทำให้แนวคิดขงจื้อเดิมซึ่งได้กลายเป็นแนวคิดกระแสหลัก นอกจากจะไม่ได้ถูกขจัดออกไปแล้ว หากยังคงได้รับการรักษาไว้ในสถานะที่มั่นคง พุทธศาสนาก็ได้รับเสรีภาพในการนับถือและปฏิบัติ พิธีกรรม สภาพสังคมเป็นไปอย่างเปิดกว้างไม่ปิดกั้นศรัทธา นอกจากจะไม่ทำลายกันเองแล้วยังพัฒนาไปด้วยกันอีกด้วย ซึ่งไม่ใช่เฉพาะศาสนาพุทธกับเต๋าเท่านั้น หากแต่ลัทธิความเชื่ออื่นจากดินแดนตะวันตกก็ได้รับการปฏิบัติเช่นเดียวกัน (Gou, 2008, p. 57)

วัฒนธรรมต่างถิ่นนอกจากจะส่งผลต่อสังคมและเศรษฐกิจแล้วยังส่งผลต่อความคิดความเชื่อของคนในสังคมอีกด้วย นักวิชาการจีนนอกจากศึกษาเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสมัยราชวงศ์ถึงที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาต่างถิ่นแล้ว ส่วนหนึ่งยังมุ่งศึกษาความเปลี่ยนแปลงของสตรีถึงในแง่มุมที่แตกต่างกันทั้งทางด้านวิถีชีวิต บทบาททางสังคมหรือบทบาททางครอบครัว

ที่เปลี่ยนแปลงไป รวมถึงได้ตั้งประเด็นศึกษาในแง่ที่ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจเป็นผลมาจากการเข้ามาของพุทธศาสนา ซึ่งในสมัยถึงปรากฏหลักฐานโบราณวัตถุแผ่นป้ายสลักหินหน้าสุสาน และพุทธปฏิมากรรม เป็นต้น รวมทั้งการหาสาเหตุของการที่สตรีออกบวชว่ามีเหตุปัจจัยใด เพราะการออกบวชนี้ขัดต่อแนวความคิดจารีตเดิมแบบขงจื้อที่สตรีจะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อทำหน้าที่ลูกสาวที่ดีต่อบิดา ภรรยาที่ดีต่อสามีและแม่ที่ดีของลูก การละทิ้งหน้าที่ออกบวชศึกษาธรรมนี้กลายเป็นความโดดเด่นของการเปลี่ยนแปลงบทบาททางสังคมของสตรีซึ่งเดิมไม่เคยมีมาก่อน

การศึกษาบทบาทสตรีในหลายมิติจะแสดงให้เห็นว่าบทบาทสตรีที่เพิ่มขึ้นอย่างนี้ เป็นทั้งผลของการผสมผสานระหว่างแนวคิดขงจื้อเดิม และเป็นการแสดงลักษณะพัฒนาธรรมราชวงศ์ถังด้วย มีงานที่ศึกษาถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อทัศนคติการแต่งงานของสตรี ว่าเป็นการแสดง “ความกตัญญู” รูปแบบหนึ่งโดยการออกบวช มิใช่แสดงความกตัญญูด้วยการแต่งงานออกเรือนตามจารีตเดิม ซึ่งแต่โบราณการแต่งงานเลือกคู่ครองในสังคมจีนเป็นเรื่องใหญ่สำคัญของวงศ์ตระกูล ถือเป็น การแสดงความกตัญญูที่ถูกต้องปฏิบัติ อีกทั้งเป็นสิทธิของบิดามารดาในการตัดสินใจมาโดยตลอด

การเข้ามาของพุทธศาสนาส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและโอกาสในการทำหน้าที่ของสตรีในบทบาทที่แตกต่างจากเดิม ระบบเพศสภาพในสังคมที่สืบทอดกันมาพื้นที่การใช้ชีวิตของสตรีจะอยู่แต่ภายในบ้าน ชีวิตของสตรีคือแต่งงานออกเรือน ทำหน้าที่มารดาที่ประเสริฐ ภรรยาที่ฉลาด มีหน้าที่หลักก็คือแม่บ้านซึ่งถือปฏิบัติเป็นจารีตอย่างเคร่งครัดในสังคมมาโดยตลอด แต่เมื่อเริ่มมีความศรัทธาทางพุทธศาสนา สตรีสมัยราชวงศ์ถังสามารถรับศีลหรือว่าออกบวชเป็นแม่ชีหรือภิกษุณีได้ ทำให้พื้นที่ในการดำรงชีวิต และรูปแบบวิถีชีวิตของสตรีเปลี่ยนแปลงไป (Jiao, 2015, p. 95) การเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างจากสังคมในอดีตอาจกล่าวได้ว่าเป็นอิทธิพลของพุทธศาสนาที่ชูความเท่าเทียมกันของสิ่งมีชีวิต กอปรกับการผลักดันกฎหมายต่างๆ ของราชสำนักทำให้บทบาทและวิถีชีวิตของสตรีสมัยราชวงศ์ถังมีความแตกต่างจากเดิม (Liu, 2018, p. 50)

จากการสำรวจวรรณกรรมสามารถทำความเข้าใจเบื้องต้นได้ว่า ความเชื่อความศรัทธาต่างถิ่นอย่างพุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่ในดินแดนแถบนี้ ได้มีการหว่านผลความคิดความเชื่ออันแตกต่างจากความคิดดั้งเดิมของสังคมจีน ส่งให้เกิดความหลากหลายทางความเชื่อของชนชาติปรับตัวจนกลายเป็นพุทธศาสนาแบบจีนซึมซับเข้ามาในวิถีชีวิตและมีอิทธิพลยิ่งใหญ่ในแผ่นดินก่อนสมัยราชวงศ์ถัง ปรากฏความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันเด่นชัด รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของบทบาทสตรีในสังคมช่วงสมัยราชวงศ์ถังด้วย ดังนั้นจึงเป็นที่น่าสนใจศึกษาถึงเหตุปัจจัยหรือเงื่อนไขที่ทำให้สตรีในแผ่นดินถึงมีบทบาทหรือบุคลิกอันแตกต่างจากสตรีในสมัยราชวงศ์อื่นใน

ประวัติศาสตร์จีน โดยมีสมมติฐานที่ว่าพุทธศาสนาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อบทบาททั้งในครอบครัวและทางสังคมที่เกิดขึ้น

งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการศึกษาอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อสตรีในสมัยราชวงศ์ถัง เพื่อตอบคำถามที่ว่าพุทธศาสนาเป็นปัจจัยทำให้บทบาทของสตรีถึงที่เปลี่ยนไป ซึ่งสะท้อนคุณลักษณะที่โดดเด่นในสมัยราชวงศ์ราชวงศ์ถังอันเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม

เนื้อหาจากผลการศึกษาจะแบ่งเป็นสองส่วนคือ ส่วนที่หนึ่งศึกษาบทบาทสตรีในสังคมพหุวัฒนธรรมสมัยราชวงศ์ถัง เพื่อให้เข้าใจเงื่อนไขและปัจจัยที่ส่งผลต่อบทบาทสตรีที่แตกต่างไปจากจารีตเดิม ส่วนที่สองศึกษาอิทธิพลของพุทธศาสนาที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรีในสมัยราชวงศ์ถัง แสดงให้เห็นการผสมผสานระหว่างแนวคิดขงจื้อและพุทธศาสนาที่แปลกต่างให้อยู่ร่วมกันได้

2. สตรีในสังคมพหุวัฒนธรรมสมัยราชวงศ์ถัง

ในช่วงสมัยราชวงศ์เว่ยจีนราชวงศ์เหนือใต้ ประชาชนที่ไม่ใช่ชนชาติอื่นเริ่มเข้ามาใช้ชีวิตตามชายแดนมากขึ้น มีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปจากวิถีแบบพึ่งพาเกษตรอย่างเดียว เริ่มมีการค้าขายระหว่างชนชาติอื่นและคนต่างถิ่น กล่าวได้ว่าตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่นและราชวงศ์เว่ยเป็นต้นมาชนกลุ่มน้อยตามชายแดนได้อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาในดินแดนที่ราบภาคกลางอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงระหว่างเหตุการณ์ความวุ่นวายที่หย่งจยา (永嘉之祸 ค.ศ. 311) จนถึงราชวงศ์สุย สมัยปกครองของจักรพรรดิสุยเหวินตี้ (ค.ศ. 581-604) เป็นช่วงเวลาที่ชนชาติขงหนูได้อพยพมายังดินแดนแถบนี้โดยต่อเนื่อง และได้เข้ามามีอิทธิพลทางการปกครองเป็นระยะเวลาสั้นยาวแตกต่างกันไป ด้วยเหตุนี้จึงได้เกิดการปะทะและการหลอมรวมกันระหว่างวัฒนธรรมอันกับวัฒนธรรมชนกลุ่มน้อยที่ราบสูง การต่อสู้เพื่อแย่งชิงอำนาจของชนชั้นปกครองอันยาวนานของชาวฮั่น กลับกลายเป็นโอกาสใหม่ของชนกลุ่มน้อย และเป็นจุดเริ่มต้นของความรุ่งเรืองราชวงศ์สุยและราชวงศ์ถัง (Gao, 2011, p. 4)

การที่ในช่วงเวลาก่อนสมัยราชวงศ์ถังมีการอพยพต่อเนื่องของชนชาติต่าง ๆ วัฒนธรรมต่างชาติหลั่งไหลเข้ามามากมาย ซึ่งทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของชาวถึงแตกต่างไปจากเดิมและส่งผลต่อวิถีชีวิตของสตรีในสมัยราชวงศ์ถังอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ สตรีในสังคมสมัยถึงมีความเปลี่ยนแปลงกว่ายุคสมัยอื่นๆ ด้วยเป็นสังคมที่ค่อนข้างจะเปิดกว้าง การเปิดกว้างนี้ไม่ได้ถูกจำกัดขอบเขตอยู่ในด้านใดด้านหนึ่ง แต่เปิดกว้างครอบคลุมในทุกด้านของสังคม ไม่ว่าจะเป็นการปกครอง เศรษฐกิจและวัฒนธรรมจารีต เป็นต้น ซึ่งอาจจะอธิบายโดยสรุปดังนี้

ด้านการปกครอง หลังจากที่สมัยราชวงศ์สุ่ยได้นำระบบการสอบคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการ (科举) เพื่อลดทอนอำนาจ และตัดตอนการสืบทอดอำนาจของตระกูลขุนนางในชนชั้นปกครอง ทำให้มีขุนนางจำนวนมากขึ้นที่มีชาติกำเนิดจากชนชั้นกลาง ขุนนางเหล่านี้จึงค่อนข้างจะเข้าใจถึงความทุกข์ยากและสภาพความเป็นอยู่ทางสังคมของชาวบ้านเป็นอย่างดี เมื่อมีโอกาสได้บริหารบ้านเมืองจึงมีแนวคิดที่เปิดกว้างดำเนินนโยบายที่เข้าใจเข้าถึงประชาชนทั้งภายในประเทศ และการติดต่อกับชนชาติอื่น ภายใต้สภาพบรรยากาศทางสังคมเช่นนี้ทำให้ความคิดและพฤติกรรมของสตรีสมัยถึงเปลี่ยนไปในลักษณะที่เปิดเผยและกล้าหาญ ได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมมีส่วนร่วมในการบริหารบ้านเมือง แสดงออกถึงคุณค่าในตนเองและยกสถานะตนเองในสังคมให้สูงขึ้น (Gao, 2011, p. 138)

ด้านเศรษฐกิจ ความรุ่งเรืองสูงสุดของเศรษฐกิจสังคมศักดินาได้ปรากฏในสมัยถึง เมื่อเศรษฐกิจรุ่งเรือง ไม่เพียงแต่จะนำมาซึ่งความมั่งคั่งของประเทศและความมั่นคงทางสังคมเท่านั้น แต่ยังส่งผลให้ผู้ปกครองซึ่งเป็นผู้กำหนดนโยบายระดับสูงแสดงออกถึงความโอบอ้อมใจกว้างอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในอดีต ซึ่งแน่นอนว่าสำหรับการปฏิบัติหรือทำที่ที่เคยมีต่อสตรีในสังคมจารีตอย่างยาวนานนั้น สมัยถึงผู้ปกครองทุกชนชั้นในขณะนั้นก็แสดงออกมาในลักษณะที่เปิดกว้างและให้เกียรติในระดับหนึ่ง ชนชั้นขุนนางในขณะนั้นก็ไม่ได้กีดกันผู้หญิงในการที่จะได้รับการศึกษา การเรียนรู้วัฒนธรรมต่างๆ กลับส่งเสริมให้ได้เรียนรู้และพัฒนาตนเอง (Liu, 2018, p. 49)

ด้านวัฒนธรรม ราชวงศ์ถึงจะได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจาก “วัฒนธรรมชาวหู” ในหลาย ๆ ด้าน ทำให้จารีตประเพณีแบบศักดินามีลักษณะผ่อนปรนไม่เคร่งครัด อย่างที่ทราบกันดีว่าสมัยถึงเป็น “ยุคทองของศาสนา” ศาสนาเต๋า ศาสนาพุทธได้รับการส่งเสริมและอุปถัมภ์จากผู้ปกครองทำให้รุ่งเรืองอย่างสูงสุด การแพร่กระจายของศาสนาพุทธและศาสนาเต๋ามีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อแนวคิดและทัศนคติของผู้คนในสังคมยุคนั้น ศาสนาเต๋าเป็นศาสนาที่มีแนวคิดสนับสนุนการค้นหาความอิสระและการพัฒนาตนเอง ในขณะที่ศาสนาพุทธก็ส่งเสริมแนวคิดความเสมอภาคของทุกคน ด้วยเหตุนี้พลังของศรัทธาและความเชื่อทางศาสนาจึงส่งผลผลักดันให้สตรีในสมัยถึงมีลักษณะกล้าหาญที่จะปลดแอกตนเองจากจารีตแบบเดิม เรียกร้องใฝ่หาอิสรภาพในแบบของตนเอง

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะพบหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของสตรีคือ โอกาสในการได้รับการศึกษาของสตรีซึ่งสมัยราชวงศ์ถึงค่อนข้างจะเปิดกว้างและเป็นระบบ หากจะกล่าวถึงการศึกษาศรีในสมัยราชวงศ์ถึงคงจำเป็นต้องทำความเข้าใจการศึกษาของสตรีนับแต่ยุคก่อนราชวงศ์ฉิน ยุคฉัน ยุคเว่ยจิ้นราชวงศ์เหลียวได้ จนถึงยุคสุ่ย ซึ่งจะทำให้สามารถทำความเข้าใจแนวคิด เป้าหมาย และเนื้อหาในการจัดการศึกษาของสังคมจีน

ยุคโบราณ ความแตกต่างของการศึกษาของสตรีในแต่ละยุคสมัยเกี่ยวพันกับแนวคิดของการปกครองในแต่ละยุคและเป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนแปลงต่อสตรีอยู่ตลอดเวลา

ในสมัยก่อนราชวงศ์ฉิน โครงสร้างทางสังคมอยู่ในลักษณะการอยู่ร่วมกันแบบสังคมจีนโบราณที่ถืออำนาจแม่เป็นใหญ่เป็นสังคมเกษตรกรรม ที่เน้นให้ผู้หญิงเป็นผู้นำการทำงานหาเลี้ยงครอบครัว และหน้าที่แม่ก็ยังเป็นผู้กำหนดบทบาทและสถานะของสมาชิกในสังคม หรืออาจเรียกว่าผู้หญิงคือศูนย์กลางทางสังคม ยังไม่ได้เปลี่ยนไปสู่โครงสร้างสังคมที่ถืออำนาจพ่อเป็นใหญ่ การศึกษาของระหว่างบุรุษและสตรีในสังคมจีนสมัยจารีตเป็นลักษณะที่ใกล้เคียงกันแต่หลังจากนั้นจึงได้รับการศึกษาที่แตกต่างกันตามหน้าที่ความรับผิดชอบของเพศสภาพ กล่าวคือบุรุษจะได้รับการศึกษาเพื่อเตรียมตนเองเข้าสู่การรับใช้ผู้ปกครอง แนวคิดผู้ชายอยู่นอกบ้าน ผู้หญิงอยู่ในบ้าน (男主外, 女主内) ชายหญิงแตกต่างกัน (男女有别) สตรีจะได้รับการศึกษาเพื่อเตรียมตัวทำหน้าที่ดูแลภายในบ้านแม่และเมียที่ดีก็ได้เริ่มมีการปลูกฝังตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฉิน (Xiong, 2009, p. 23)

สำหรับยุคสมัยราชวงศ์ฮั่น การศึกษาของสตรีแนวคิดเกี่ยวกับการให้การศึกษาแก่สตรีได้รับการวางรากฐานและจัดการอย่างชัดเจนขึ้น นับแต่ยุคชุนชิวจั้นกั๋ว (春秋战国) เป็นการต่อสู้กันของแนวคิดในการปกครองบ้านเมืองสำนักต่าง ๆ แต่ในสมัยราชวงศ์ฮั่น แนวคิดสำนักขงจื้อได้กลายเป็นกระแสหลักในการปกครอง การศึกษาของสตรีในยุคนี้สตรีจะได้รับการศึกษาเพื่อเตรียมตัวทำหน้าที่แม่และเมียที่ดี แนวคิดที่สั่งสอนสตรีในยุคหลังไม่ว่าจะเป็น “สามคัล้อยตามสี่คุณธรรม” “สามหลัก ห้าจรรยา” (Xiong, 2005, p. 23) และแนวคิดการถือ “พรหมจรรย์” (贞节) เป็นแนวคิดสำคัญในการให้การศึกษาแก่สตรี สังคมยุคฮั่นเป็นการปกครองโดยระบบศักดินา ผู้หญิงเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ การศึกษาสตรีจึงถูกกำหนดโดยผู้ชาย เพื่อส่งเสริมบทบาทของผู้ชายในสังคม เนื้อหาที่สตรีได้รับการศึกษาอาจจะแบ่งเป็นเนื้อหา 3 ด้านหลักๆ ดังนี้คือ

- 1) ด้านคุณธรรมสำหรับสตรี เพื่อให้ความรู้ความเข้าใจในคุณธรรมและจารีตอันพึงปฏิบัติ
- 2) ด้านศิลปวิทยา ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และวรรณคดี ซึ่งเป็นสิ่งที่เสริมคุณค่าความงามของสตรี ผู้ได้รับการศึกษาด้านนี้ส่วนใหญ่จะเป็นสตรีที่มีชาติกำเนิดชนชั้นสูงของสังคม
- 3) ด้านนาฏศิลป์ ตั้งแต่ยุคราชวงศ์ฮั่นซึ่งเป็นยุครุ่งเรืองของแนวคิดขงจื้อ แต่ศาสนาและความเชื่ออื่น เช่น ศาสนาเต๋า ศาสนาพุทธต่างก็มีการเผยแพร่และได้รับความศรัทธาอยู่พอสมควร เพื่อเป็นการบูชาในศาสนาหรือประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อเหล่านี้ สตรีจึงต้องได้รับการฝึกฝนด้านการร่ายรำด้วยเช่นกัน

อาจกล่าวได้ว่ายุคราชวงศ์ฮั่น ระบบการศึกษาสตรีได้รับการวางรากฐานอย่างดี ผ่านรูปแบบการศึกษาที่จัดการภายในครอบครัวเป็นหลักและสนับสนุนโดยสังคมชนชั้นปกครอง หนังสือสอนหญิงหรือแนวทางปฏิบัติตนของสตรีอย่าง “ทำเนียบประวัติสตรี” 《列女传》 และ “เดือนหญิง” 《女诫》 เป็นสองเล่มในสี่หนังสือสอนหญิงที่มีชื่อเสียงของจีนก็ได้เรียบเรียงในยุคนี้

สภาพสังคมที่เป็นพหุวัฒนธรรมส่งผลต่อการศึกษาของสตรีในยุคเว่ยจิ้นราชวงศ์เหนือใต้ ถึงแม้ว่าช่วงเวลานี้ในประวัติศาสตร์จีนจะถือว่าเป็นช่วงเวลาที่มีความวุ่นวายทางการเมือง มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทว่ากลับปรากฏความรู้เรื่องของความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อสังคม การศึกษาของสตรีก็เช่นเดียวกัน ปรากฏลักษณะเด่นที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

ในยุคเว่ยจิ้นและราชวงศ์เหนือใต้นี้ การให้การศึกษาแก่สตรีจะอยู่ภายในครอบครัว ยังคงเน้นที่คุณธรรมสตรีและการถือครองพรหมจรรย์ รวมทั้งความรู้ด้านงานบ้านงานเรือนที่จำเป็น โดยสามารถให้สตรีเรียนรู้ความสามารถด้านอื่นๆ ตามที่ตนเองสนใจได้อีกด้วย ถึงแม้จะยังดำเนินตามแนวคิดสำนักขงจื้อแต่ด้วยสภาพสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมทำให้ผ่อนปรนลงอย่างมาก สภาพบรรยากาศของสังคมที่ผ่อนคลายลง ส่งอิทธิพลจากสังคมสู่แต่ละครอบครัวด้วยเช่นเดียวกัน เป็นผลให้การศึกษาของสตรีที่ได้รับจากครอบครัวมีการปรับให้เหมาะสมและมีท่าทีเห็นอกเห็นใจกันมากขึ้น ไม่ได้เคร่งครัดดัดตนมากอย่างสังคมศักดินายุคก่อน (Xiong, 2005, p. 42)

ในยุคราชวงศ์สุย แนวคิดต่างๆ เกี่ยวกับศึกษาของสตรีในสมัยราชวงศ์เว่ยจิ้นราชวงศ์เหนือใต้อย่างปฏิบัติสืบกันมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะเรื่องการถือพรหมจรรย์ที่ยังคงเคร่งครัดหรืออาจจะมากกว่าที่ผ่านมา โดยในสมัยจักรพรรดิสุยหยางตี้ได้มีการออกคำสั่งให้ภรรยาของขุนนางระดับสูงว่าหากสามีเสียชีวิตห้ามแต่งงานใหม่โดยเด็ดขาด

จากข้อมูลข้างต้น การศึกษาของสตรีตั้งแต่ยุคก่อนราชวงศ์จินจนถึงยุคราชวงศ์สุยนั้น ในยุคสมัยที่การปกครองค่อนข้างมั่นคงอย่างยุคก่อนราชวงศ์จินและยุคราชวงศ์ฮั่น การจัดการศึกษาของสตรีเป็นไปตามแนวคิดการปกครองกระแสหลักคือแนวคิดสำนักขงจื้อ เมื่อเข้าสู่ยุคเว่ยจิ้นราชวงศ์เหนือใต้และยุคราชวงศ์สุย สภาพบ้านเมืองไม่มั่นคงเกิดการเปลี่ยนแปลงบ่อย อีกทั้งยังมีการเข้ามาของชนต่างชาติซึ่งนำพาวัฒนธรรมและแนวคิดอื่นนอกจากกระแสหลักเข้ามาด้วย ทำให้ถึงแม้ว่าสังคมจะยังดำเนินไปด้วยแนวคิดขงจื้อแต่สภาพสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นเหตุผลสำคัญที่ส่งผลทำให้สตรีได้มีโอกาสเลือกการศึกษาที่เหมาะสมกับตนเองเป็นการวางรากฐานและส่งผลต่อการศึกษาสตรีในยุคราชวงศ์ถังอย่างมาก

ในสมัยราชวงศ์ถังสามารถแบ่งกลุ่มสตรีได้หลายกลุ่มตามสถานะและบทบาททางสังคมอย่างกว้างๆ ได้ถึง 8 กลุ่มคือ สตรีในวัง สตรีราชินิกุล (องค์หญิง) สตรีชั้นสูงในตระกูลขุนนาง สตรีชาวบ้าน นางรำ นางคณิกา ทาส และสตรีที่ประกอบอาชีพอื่นเกี่ยวข้องกับศาสนา (Gao, 2011, p. 9)

สถานภาพและบทบาทที่สตรีดำรงอยู่นี้จะส่งผลในการกำหนดวิถีชีวิต รวมทั้งโอกาสในการได้รับการศึกษาและสิทธิในการนับถือศาสนาของตนเองด้วย ที่น่าสนใจคือสตรีที่อยู่ในสังคมชนชั้นสูงมีเหตุให้เข้าถึงศาสนาได้มากกว่า สตรีชาวบ้านซึ่งต้องโอกาสทางการศึกษา เป็นที่ทราบกันดีว่า ในสังคมจีนแต่โบราณ บุรุษเป็นผู้ได้รับโอกาสทางการศึกษาอันเป็นทางการอย่างเป็นทางการอย่างเป็นระบบด้วย จักต้องเป็นผู้มีสิทธิในการปกครองบ้านเมือง เหตุบ้านการเมืองการค้าขายภายนอกบ้านเป็นหน้าที่ของบุรุษ ส่วนสตรีนั้นการศึกษาที่ได้รับนั้นเป็นการเล่าเรียนถูกอบรมเพื่อให้ทำหน้าที่ที่บทบาทแม่และเมียที่ดีเท่านั้น

สมัยราชวงศ์ถังถือเป็นช่วงเวลาที่การศึกษาในสังคมศักดินามีการพัฒนาอย่างมาก ในช่วงระยะเวลานี้การศึกษาได้เข้าถึงและเปิดโอกาสให้คนทุกชนชั้น การศึกษาของสตรีก็เป็นอีกข้อยืนยันความก้าวหน้าของการศึกษาในสมัยถังได้ดี สตรีสมัยถังในทุกกลุ่มชนชั้นต่างมีโอกาสเข้าถึงการศึกษาไม่ว่าจะเป็นสตรีในตระกูลขุนนาง สตรีในราชสำนัก สตรีชาวบ้าน และยังมีสตรีในกลุ่มเฉพาะอย่างนางรำ นางคณิกาต่างได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง แต่การศึกษาของสตรีแต่ละกลุ่มก็มีทั้งเหมือนและแตกต่างกัน

สำหรับสตรีในตระกูลขุนนาง เนื่องจากส่วนใหญ่จะอยู่ในตระกูลของผู้มีการศึกษาอยู่แล้ว จึงทำให้การได้รับการศึกษาเป็นเรื่องทั่วไป และการที่เติบโตในตระกูลขุนนางทำให้ได้รับสิทธิพิเศษทางสังคมมากมายทำให้ได้รับการศึกษาที่ค่อนข้างดี สตรีในตระกูลขุนนางได้รับการศึกษาแตกต่างจากสตรียุคก่อนที่จะได้รับการศึกษาภายในครอบครัว แต่ในสมัยถังจะเข้ารับการศึกษาจากโรงเรียนหรือสำนักการศึกษานอกบ้าน ด้วยเหตุที่ได้รับการศึกษาอย่างดี จึงทำให้สตรีในตระกูลขุนนางภายหลังได้กลายเป็นครูอาจารย์ มีผลงานหนังสือสอนสตรีกันหลายคน เนื้อหาที่ร่ำเรียนของสตรีตระกูลขุนนางยังคงเน้นไปที่คุณธรรมสตรี หนังสือบทกวีนิพนธ์ เครื่องดนตรีทั้ง 3 ด้านนี้ รวมถึงคัมภีร์เชียวจิง 《孝经》 คัมภีร์หลุนอี่วี่ 《论语》 หนังสือที่ชนชั้นขุนนางต้องอ่าน สตรีสมัยราชวงศ์ถังก็ต้องอ่านเช่นเดียวกัน นอกจากนั้นยังได้อ่านเกี่ยวกับบันทึกประวัติศาสตร์อื่นๆ ด้วย สตรีในตระกูลขุนนาง นอกจากจะต้องรอบรู้เรื่องกาพย์กลอน จารีตประเพณี คัมภีร์ประวัติศาสตร์แล้วยังต้องรอบรู้เรื่องศิลปะวิทยาการต่างๆ ด้วยเป็นต้น

การที่สตรีกลุ่มนี้ได้รับการศึกษาอย่างดี นอกจากจะเป็นการพัฒนาบุคลิกนิสัยอันดีของตนเองแล้ว แต่ยังแสดงถึงความคาดหวังของบิดามารดาในตระกูลที่ต้องการให้มือนาคที่ดี เมื่อแต่งงานมีครอบครัวก็สามารถทำหน้าที่แม่และภรรยาที่ดี ถึงแม้ว่าจะมีจำนวนหนึ่งที่เป็นไปด้วยความชอบส่วนตัวก็ตาม

สำหรับสตรีในราชสำนักนั้นไม่ใช่เพียงมเหสี นางสนม องค์หญิง เท่านั้นแต่หมายรวมถึงนางกำนัล ข้าราชการบริวารสตรีทุกคนที่อยู่ในวัง การที่สตรีเหล่านี้มีหน้าที่อันสำคัญหลายประการ

จึงจำเป็นต้องได้รับการศึกษาเพื่อเข้าใจและปฏิบัติให้ถูกต้องตามจารีตของราชสำนัก สาเหตุที่ต้องได้รับการศึกษามีอยู่หลายประการด้วยกัน

ประการแรก เป็นเพราะว่าในข้อเท็จจริงแล้ว สตรีที่มีชีวิตอยู่ในวังนั้นไม่ว่าทุกคนจะมาจากชาติตระกูลที่ดีหรือได้รับการศึกษาอย่างดีมาก่อนเข้าวัง แต่ต้องมาทำหน้าที่อื่นสำคัญหลายอย่าง การเรียนรู้เรื่องต่าง ๆ จึงจำเป็นมาก สำหรับนางสนมของจักรพรรดิถึงแม้จะได้รับการศึกษาพื้นฐานมาบ้าง แต่เมื่อเข้ามาในวังก็ต้องมาเรียนรู้กฎระเบียบ ขั้นตอน พิธีการต่าง ๆ ของราชสำนักถึงเช่นเดียวกัน โดยมีข้าราชการสตรีที่มีความรู้เป็นคณาจารย์ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนหรือชี้แนะ

ประการที่สอง ถึงแม้ว่าในสมัยนี้จะค่อนข้างเปิดกว้างและผ่อนคลายเกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามจารีตของสตรี แต่ความต้องการเกี่ยวกับการปฏิบัติตามจารีตและคุณธรรมสตรีก็ยังเป็นสิ่งที่ให้ความสำคัญอยู่ ด้วยเหตุนี้สตรีในราชสำนักก็ยังคงต้องเคร่งครัดและให้การอบรมสั่งสอนในสิ่งเหล่านี้อยู่ตลอดเวลา

ประการที่สาม เรื่องการพักผ่อนหย่อนใจหรือการจับจ่ายใช้สอยในราชสำนัก เป็นสิ่งที่สตรีในราชสำนักต้องเรียนรู้ เนื่องจากสตรีกลุ่มนี้จะต้องดูแลหรือปรนนิบัติจักรพรรดิ ดังนั้นจะต้องทำทุกวิถีทางที่จะให้จักรพรรดิสำราญใจ แนนอนว่าสิ่งที่จะเสนอต่อพระองค์จะต้องเป็นสิ่งที่ดีและมีรสนิยมนที่สุด ดังนั้นสตรีในราชสำนักจะต้องได้รับการอบรมและฝึกฝนความสามารถในด้านต่าง ๆ อย่างมืออาชีพ จำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ กู๋ฉิน หมากล้อม การเขียนพู่กันจีน และการวาดภาพ การขับร้อง การรำ การขับบทกวีได้เป็นอย่างดี

และประการสุดท้าย เพื่อได้รับความพึงพอใจได้ความรักจากจักรพรรดิให้ตนเองได้เป็นที่โปรดปราน อนาคตในการดำเนินชีวิตในวังจะได้รับการยกย่องหรือเป็นใหญ่เป็นโต ด้วยเหตุนี้ไม่เพียงแต่รูปร่างที่ติดตัวมาเท่านั้นหากต้องมีความสามารถในทุกด้านอีกด้วย และนี่อาจจะเป็นแรงผลักดันสำคัญให้สตรีในราชสำนักต้องพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่งผลให้สตรีในราชสำนักไม่ว่าจะเป็นนางสนม ข้าราชการบริวารต่างมีความรู้สูงนั้นเป็นเรื่องปกติ

อันที่จริงแล้วเนื้อหาที่นางในได้รับการศึกษาก็ยังคงเป็นเรื่องคุณธรรมสตรี ซึ่งสะท้อนได้จากการที่นำคำสอนจากคัมภีร์สอนหญิงเป็นแบบแผน และใช้เป็นแนวทางให้การศึกษาแก่นางในทุกคน ส่วนเรื่องวัฒนธรรม ศิลปวิทยาแขนงต่าง ๆ ก็ต้องร่ำเรียนเช่นกัน และยังได้เปิดโอกาสให้สตรีได้เรียนรู้การเล่นหรือกิจกรรมบันเทิงใจเช่น ตีลูกบอล ยิงธนูล่าสัตว์ หรือการเล่นหมากล้อม เป็นต้น ซึ่งเดิมจำกัดอยู่แต่ฝ่ายชายเท่านั้น

สำหรับการศึกษาของสตรีชาวบ้าน หรืออาจหมายรวมถึงสตรีชนชั้นกลางด้วย มีวิธีในการได้รับการศึกษาหลักจากครอบครัว คือการอบรมสั่งสอนจากผู้ปกครองคือบิดามารดา ซึ่งสำหรับบางครอบครัวที่มีภูมิหลังทางการศึกษาที่ดีก็จะทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ให้แก่

บุตรด้วยตนเอง อีกทั้งการที่สมัยถึงการสอบคัดเลือกเข้ารับราชการรุ่งเรืองมาก ชาวบ้านต่างพากัน
ร่ำเรียนศึกษาจึงทำให้เกิดสำนักการศึกษาเอกชนกระจายอยู่ทั่วไปในสังคม และทำให้สตรีในสังคม
ต่างก็ได้รับการศึกษาไปด้วย ในบางครอบครัวที่ฝ่ายชายต้องพากเพียรท่องตำราเพื่อเตรียมสอบ
คัดเลือกนั้น ฝ่ายหญิงจะต้องเป็นผู้ทำงานหารายได้เลี้ยงครอบครัว ก็นำความรู้ที่มีติดตัวไปแสดง
หรือทำงานแลกเงินมาเพื่อใช้จ่าย ทำให้สตรีชาวบ้านก็จำเป็นต้องรู้หนังสือด้วยเช่นกัน

สตรีชาวบ้านอาจได้รับความรู้หรือการศึกษาผ่านพิธีกรรมประเพณีชาวบ้าน สมัยถึง
เป็นยุคที่ศาสนาเติบโตมากมีกิจกรรมทางศาสนามากมาย รวมถึงการเผยแพร่คำสอนโดยวิธีการ
ขับร้องนิทาน หรือท่องบทกลอนเป็นท่วงทำนอง เพื่อให้เข้าถึงชาวบ้านจำนวนมากได้โดยง่าย
ซึ่งแนวคิด ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาไม่ว่าจะเป็นศาสนาเต๋าหรือศาสนาพุทธต่างก็ใช้วิธีเหล่านี้
ในการเผยแพร่แนวคิดของตน ดังนั้นเมื่อสตรีชาวบ้านได้ฟังบ่อย ๆ จึงเป็นการเรียนรู้และซึมซับ
ความรู้เหล่านี้ไปด้วยอีกวิธีหนึ่ง

สมัยราชวงศ์ถังมีสตรีกลุ่มหนึ่งอาจจะเรียกว่าเป็นสตรีกลุ่มพิเศษ เป็นกลุ่มสตรีที่ได้รับการ
ศึกษาที่แตกต่างไปจากข้างต้น คือ สตรีที่ประกอบอาชีพนางคณิกา ซึ่งใช้ความสามารถทาง
นาฏศิลป์รำยรำ ขับร้อง หรือเล่นดนตรีหาเลี้ยงชีพ และสตรีที่มีความศรัทธาในศาสนาจนออกบวช
เป็นนักบวชซึ่งต่างก็ได้รับการศึกษาเช่นเดียวกัน

แน่นอนว่าสตรีที่ประกอบอาชีพในหอนางโลมนั้นก็จะได้การเรียนรู้ ผูกฝนด้านศิลปวิทยา
ให้เกิดความชำนาญในการแสดงหรือทำให้ผู้ที่มาหาความบันเทิงนั้นพึงใจซึ่งนำมาซึ่งรายได้
จำนวนมาก สตรีเหล่านี้ก็อาจจะฝึกฝนทักษะต่าง ๆ จนเกิดความชำนาญต่างกัน เช่น นางขับร้อง
นางระบำ นางผู้ขับกวี เป็นต้น

ส่วนสตรีที่ออกบวชนั้นก็จะเรียกว่าภิกษุณี แม่ชีหรือนักบวช นักพรตหญิงซึ่งในสมัยถึง
ยุคทองของศาสนานั้นมีบันทึกว่า ทั่วราชอาณาจักรมีวัดนักพรตสตรีในศาสนาเต๋ามากกว่า
550 แห่ง และวัดในศาสนาพุทธจำนวนถึง 2,113 แห่ง (Jiao, 2015, p. 24) แน่นอนว่าสตรีถึง
ที่เคยได้รับการศึกษาผู้ศรัทธาในศาสนาต่างก็อ่านคัมภีร์และคัดลอกคำสอนในคัมภีร์ได้อย่าง
คล่องแคล่ว จึงได้รับความรู้ทางคำสอนศาสนาไปด้วย การที่ได้ศึกษาพระธรรมหรือคำสอนมาก
ขึ้นส่งผลให้ความคิด วิถีปฏิบัติตนของสตรีมีการพัฒนาตนไปมากสิ่งที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งก็คือ
ศาสนาเต๋าสมาชิกยังไม่ได้มีกฎระเบียบใดมาควบคุมอย่างเคร่งครัด และนี่จึงทำให้ชนชั้นนักพรต
เต๋าเป็นชนชั้นทางสังคมที่มีสถานะพิเศษ เป็นชนชั้นที่ค่อนข้างจะเสรีสามารถเดินทางไปได้ทุกแห่ง
มีการติดต่อกับผู้คนมากมายจึงทำให้นักพรตสตรีเหล่านี้มีความรู้ติดตัวสูงมาก ทำให้สตรีสมัยถึง
ไม่ว่าจะศรัทธาในศาสนาใดก็ตามต่างมีโอกาสนอกบ้านเพื่อปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนามากขึ้น
ซึ่งต่างจากเดิมที่มีวิถีชีวิตส่วนมากอยู่ภายในบ้าน

3. ศาสนากับสตรีในสมัยราชวงศ์ถัง

ความศรัทธาต่อศาสนาของสตรีในสมัยราชวงศ์เว่ยจิ้นและราชวงศ์เหนือใต้ ลักษณะพิเศษที่แสดงออกมาหลายรูปแบบ เป็นลักษณะของความศรัทธาทั้งพุทธ เต๋า และความเชื่อชาวบ้าน ซึ่งดำเนินไปร่วมกัน และต่างส่งผลต่อกันและกัน พุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่ในดินแดนจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่น เมื่อถึงยุคราชวงศ์เว่ยจิ้นและราชวงศ์เหนือใต้ เนื่องด้วยความวุ่นวายทางการเมืองและการแย่งชิงอำนาจระหว่างผู้ปกครอง คนที่เลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาก็ยิ่งมากขึ้น สตรีก็เป็นหนึ่งในกลุ่มที่หันมาศรัทธาเพิ่มขึ้นด้วย การที่พุทธศาสนากล่าวถึงกฎแห่งกรรม การตอบแทนการกระทำ โดยชูแนวคิดการบำเพ็ญตนรักษาศีล ออกบวชไม่แต่งงาน ซึ่งขัดต่อความเชื่อตามแนวคิดขงจื้อดั้งเดิมของสังคมจีนที่ให้ความสำคัญกับ “ความกตัญญู” และความกตัญญูนั้นคือเมื่อผู้ชายเติบโตใหญ่ต้องแต่งงานมีครอบครัว มีคำกล่าวที่ว่า “การไม่มีบุตรสืบสกุลเป็นอกตัญญูที่ใหญ่ที่สุด” (不孝有三，无后为大) ซึ่งขัดแย้งกับพุทธศาสนา ถ้าหากว่าพุทธศาสนาต้องการเผยแพร่ในแผ่นดินได้นั้นก็จำเป็นต้องพึ่งพาอำนาจการปกครองให้เห็นความสำคัญและให้การสนับสนุน ซึ่งในขณะนั้นผู้ปกครองใช้หลักแนวคิดขงจื้อในการปกครองแผ่นดิน ดังนั้นพุทธศาสนาจำเป็นต้องปรับประสานให้เข้ากับวัฒนธรรมจีนที่สืบทอดกันมาให้ได้ถึงจะตั้งหลักและพัฒนาไปได้อย่างมั่นคง

คำสอนของพุทธศาสนาซึ่งไม่มีการแบ่งแยกเพศ สถานะ และชนชั้น สามารถนำพาทุกคนทุกคนก้าวข้ามความทุกข์ไปได้ ทำให้ในช่วงสมัยราชวงศ์เว่ยจิ้นและราชวงศ์เหนือใต้ซึ่งบ้านเมืองไม่สงบ มีการเปลี่ยนแปลงแผ่นดินอยู่ตลอดเวลา ชาวบ้านบาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก จึงทำให้ผู้คนในสังคมต่างหันมาศรัทธาพุทธศาสนา นับถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในการปลดปล่อยความทุกข์ทางจิตใจ เป็นการปมพะเพาะพุทธศาสนาในแผ่นดินจีนอย่างดี (Zhang, 2006, p. 91)

ภิกษุณีหรือแม่ชีรูปแรกของจีน เกิดขึ้นในช่วงสมัยจิ้นตะวันออก เมื่อถึงสมัยราชวงศ์เหนือใต้ สตรีออกบวชเป็นภิกษุณียิ่งนับวันยิ่งมากขึ้น สาเหตุที่ออกบวชประการหลักก็คือ เพราะจะต้องรักษาพรหมจรรย์เมื่อสามีเสียชีวิตแล้วฐานะทางบ้านยากไร้ บ้างก็เป็นเพราะเหตุด้านการเลือกคู่ครอง หรือต้องเผชิญกับโชคชะตาในชีวิตแต่งงาน ถูกปลด ถูกบังคับให้เลิก ถูกกระทำทารุณทางเพศ หรืออาการเจ็บป่วยต่างๆ สำหรับสตรีที่ต้องดิ้นรนในการดำเนินชีวิตท่ามกลางสภาวะการณณ์ เช่นนี้ การหาที่พึ่งพิงของชีวิตในระยะยาวนั้น ความศรัทธาต่อพุทธศาสนาและออกบวชนั้นถือเป็นจุดหักเหของชีวิตที่ดีขึ้น ในสมัยราชวงศ์เว่ยจิ้นและราชวงศ์เหนือใต้นี้ การฝึกฝนขัดเกลาตนของภิกษุณีนั้นจะได้รับอิทธิพลจากการผสมผสานกันระหว่างแนวคิดขงจื้อ เต๋า และพุทธศาสนาในสังคม (Zhang, 2006, p. 92)

นอกจากพุทธศาสนาแล้ว ศาสนาเต๋าซึ่งเริ่มต้นจากเวทมนต์คาถาซึ่งเริ่มเข้ามาตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่น ซึ่งแบ่งเป็นสำนักไท่ผิงเต๋า (太平道) และสำนักอู๋โด้วหมี่เต๋า (五斗米道) 2 สำนัก

ด้วยกัน หลังจากสำนักไท่ผิงเต๋าได้ก่อความวุ่นวายได้พ่ายแพ้ไป แต่สำนักอู่โถ้วหมี่เต๋ายังคงได้รับการยอมรับอยู่ หลังจากที่จางหลู่ยอมแพ้ต่อโจโฉแล้ว สำนักอู่โถ้วหมี่เต๋าก็ได้รับการยอมรับจากทางการมาโดยตลอด จนกลายเป็นสำนักหลักของศาสนาเต๋า จางเต๋าหลังผู้ก่อตั้ง ได้รับการขนานนามว่า “เทียนซือ” (天师) จึงทำให้มีชื่อเรียกอีกชื่อว่่าสำนักเต๋าเทียนซือ วิชาของเต๋าที่สืบต่อกันมานั้น ถือกำเนิดจาก “หยวนจวิน” (元君) คือเทพเต๋าที่เป็นผู้หญิงโดยตามที่ได้มีการบันทึกไว้ในเอกสารบันทึกและอรรถาธิบายเว่ยซู่ 《魏书·释老志》 ซึ่งเป็นบันทึกประวัติศาสตร์และความคิดและพระพุทธศาสนาสมัยราชวงศ์เว่ยจิ้น ซึ่งบันทึกว่า คำสอนในยุคแรกของเทียนซือนั้นคือ “มีวิชาตัวเบาเดินอากาศ บิดเป่าภัยพิบัติ” และการที่จะฝึกตนให้ทำเช่นนี้ได้นั้นก็จำเป็นต้องชำระหนี้กรรม ขั้นตอนการชำระหนี้กรรมนั้นคือ ขั้นแรกทบทวนความคิดในห้องที่สงบเงียบ อัญเชิญวิญญาณมาขอพรเพื่อรับพลัง ขั้นที่สองจะต้องทำพิธี “ชายหญิงประสานพลังมปราน” ก็คือการมีความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างนักพรตเต๋านั้นเอง ซึ่งพิธีกรรมเหล่านั้นได้รับการเล่าขานกันมานานแล้วในศาสนาเต๋า และก็มีคนที่เชื่อมากมาย แน่ใจว่าเป็นความเชื่อที่แพร่หลายในสตรีด้วย ในบันทึกประวัติของบุคคลในสมัยนี้ก็ ได้มีการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสตรีชนชั้นสูงที่มีความศรัทธาคำทำนายของนักพรตเต๋า ซึ่งแน่นอนว่าสตรีชาวบ้านทั่วไปก็มีความศรัทธาเช่นเดียวกัน เชื่อว่านักพรตจะล่วงรู้อนาคต และเมื่อเคารพบูชาศาสนาเต๋าก็สามารถนำพามาซึ่งความโชคดีแก่ตนเอง และครอบครัว (Zhang, 2006, p. 93)

ตลอดระยะเวลาเกือบสามร้อยปีของประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถัง กลุ่มสตรีราชินิกุลเป็นกลุ่มที่ศรัทธาในศาสนาและมีโอกาสศึกษาคำสอนศาสนาได้มากกว่าสตรีกลุ่มอื่น โดยเฉพาะสตรีผู้มีสถานะองค์หญิง หากเมื่อต้องการออกบวชแล้วโดยมากจะบวชเป็นนักพรตหญิงในศาสนาเต๋า โดยเฉพาะในช่วงที่ตระกูลหลี่มีอำนาจปกครองราชวงศ์ถังซึ่งนับถือศาสนาเต๋าเป็นหลัก จึงส่งผลให้องค์หญิงหลายองค์เมื่อต้องออกบวชตลอดชีวิต หรือองค์หญิงบางองค์ที่ต้องออกบวชด้วยเหตุผลบางประการ เช่น องค์หญิงไท่ผิงที่ต้องการหนีภัยการแต่งงานก็ได้เลือกออกบวชในศาสนาเต๋าเมื่อพ้นภัยแล้วก็ลาบวชกลับมาใช้ชีวิตองค์หญิงเช่นเดิม แต่ถึงแม้ว่าผู้ปกครองจะสนับสนุนศาสนาเต๋าเป็นหลัก แต่ก็รักษาความสมดุลสนับสนุนพุทธศาสนาเช่นกันอันเนื่องมาจากในราชสำนักมีผู้ศรัทธาพุทธศาสนาและศาสนาเต๋ายู่ไม่น้อย ซึ่งทำให้บรรดาองค์หญิงในวังก็ได้รับรู้คำสอนและศรัทธาในพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน (Wu, 2018, p.16)

สำหรับพุทธศาสนาแล้วกลุ่มสตรีชนชั้นสูงไม่ว่าจะเป็นชนชั้นราชินิกุลหรือชนชั้นขุนนางต่างก็มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมและทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรือง เนื่องด้วยมีกำลังทรัพย์ในการบริจาคเงินเพื่อสร้างสิ่งปลูกสร้างในวัด สร้างพระพุทธรูป ซึ่งเป็นการสะสมบุญบัตเป่าทุกข์ภัยต่าง ๆ นอกจากจะทำให้ตนเองพ้นทุกข์แล้วแล้ว ยังกลายเป็นส่วนสำคัญในการส่งเสริมให้งานพุทธศิลป์ได้รับการพัฒนาและยังช่วยเผยแพร่มุทธศาสนาด้วย นอกจากการ

สร้างวัดเพื่อเผยแพร่พุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นการสร้างเพื่ออุทิศผลบุญหรือระลึกถึงพระคุณมารดา เช่น พระนางบูเช็กเทียนซึ่งได้สร้างวัดไท่หยวน (太原寺) เพื่อระลึกถึงมารดาซึ่งเป็นพุทธศาสนิกชน เช่นเดียวกัน (Jiao, 2015, p. 62) สำหรับการสร้างวัดนั้น ราชินิกุลสตรีค่อนข้างจะมีบทบาทที่โดดเด่น หลังจากพระนางบูเช็กเทียนได้ขึ้นครองราชย์ ช่วงเวลานั้นมีกิจกรรมบริจาคทรัพย์สร้างวัด สร้างเจดีย์มากมาย โดยวัดพุทธที่สร้างขึ้นต่างก็มีความใหญ่โต สวยงามและอลังการ มีการระดมเงินบริจาคทั้งจากสตรีครอบครัวขุนนาง ปัญญาชน พ่อค้าทุกชนชั้น แม้กระทั่งสตรีชาวบ้านทั่วไปต่างมีส่วนร่วมบริจาคสร้างวัด (Yang, 2003, p. 21)

ประติมากรรมทางพุทธศาสนาที่เกิดจากแรงศรัทธาและการบริจาคทรัพย์ของสตรีอีก รูปแบบหนึ่งก็คือการสลักถ้ำศิลา (石窟) เพื่อเผยแพร่พุทธศาสนา การสลักถ้ำศิลาต่างๆ ในพุทธศาสนาสมัยราชวงศ์ถังนั้นแบ่งเป็น 3 ลักษณะคือ ถ้ำสร้างสมบุญ (功德窟) ถ้ำฌาน (禅窟) ถ้ำบรรจุกุศ (瘞窟) ถ้ำสลักศิลาเพื่อสร้างสมบุญนี้ถ้ำเป็นลักษณะการสร้างที่ใหญ่โตแน่นอนว่าต้องใช้ทรัพย์บริจาคค่อนข้างมาก สตรีชั้นสูงก็ไม่สามารถสร้างได้ด้วยตนเอง ถ้าหากจะบริจาคทรัพย์เป็นส่วนบุคคลเพื่อดำเนินการส่วนใหญ่จะเป็นการร่วมบุญบริจาคทรัพย์สร้างเป็นส่วนหนึ่งของราชวงศ์ หรือของญาติสนิท เช่น ถ้ำศิลาหลงเหมิน ถ้ำสลักหมายเลข 403 ที่เหอหนาน เจ้าของผู้บริจาคทรัพย์คือนางสนมไท่เฟยตระกูลเหยว่ หรือถ้ำศิลาหมัวเกา หมายเลข 100 หรือ หมายเลข 66 ที่ตุนหวง เจ้าของผู้บริจาคทรัพย์คือภรรยาท่านผ่านตระกูลหลี่ และภรรยาขุนนางผู้ตระกูลซู่ย์ เป็นต้น (Li, 2016, p. 41)

การทำบุญด้วยการสร้างวัดเนื่องด้วยต้องมีกำลังทรัพย์จำนวนมากจึงเป็นสิ่งที่สตรีชาวบ้านมีบทบาทเป็นผู้ร่วมบุญเท่านั้น หากกิจกรรมที่สตรีชาวบ้านทั่วไปจะปฏิบัติได้อย่างสม่ำเสมอก็คือ การกราบไหว้บูชาพระพุทธรูป การรวมกลุ่มในการทำกิจกรรมทางพุทธศาสนา ร่วมกัน หรือเข้าร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนาในวันสำคัญต่างๆ เช่นสมัยราชวงศ์ถังมีการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ มาสักการะถึง 7 ครั้ง สตรีต่างก็ได้เข้าร่วมสักการะอย่างยินดี ตลอดเส้นทางของการอัญเชิญมีอุปาสิกากราบสักการะ เป็นต้น (Gao, 2011, p. 259)

4. การนับถือพุทธศาสนาของสตรีในสมัยราชวงศ์ถัง: เงื่อนไขและปัจจัย

ถึงแม้ว่าในสมัยราชวงศ์ถังสตรีอาจจะยังไม่ได้รับการศึกษาเทียบเท่าบุรุษ ไม่ได้มีความลึกซึ้งในคำสอนทางพุทธศาสนาเท่าบุรุษ แต่ทว่าก็มีสตรีที่นับถือพุทธศาสนาสามารถสวดมนต์ หรือปฏิบัติกิจทางศาสนาจำนวนมาก ตามที่มีการจดบันทึกในขณะนั้นทั้งแผ่นดินถึงมีวัดอยู่ถึง 5,358 แห่ง เป็นวัดภิกษุณี 2,113 แห่ง (Jiao, 2014, p. 145) และมีจำนวนภิกษุณีจำนวน 50,576 รูป สาเหตุที่ส่งผลให้หันมาศรัทธาในพุทธศาสนาก็แตกต่างกัน ผลภูมิหลังของชีวิตที่แตกต่างกันส่งผล

ให้ได้รับโอกาสเข้าถึงคำสอน รวมถึงการแสดงความรักชาติต่อพุทธศาสนาที่ไม่เหมือนกัน ซึ่งอาจสามารถสรุปได้ดังนี้

4.1 เงื่อนไขจากความทุกข์ส่วนตัวของผู้หญิง

เดิมศาสนาก็เพื่อมุ่งปรารถนาความสุข ในขณะที่สังคมจีนตอนนั้นเป็นสังคมเกษตรกรรม ผลผลิตทางการเกษตร ความอยู่รอดทางปากท้องคือสิ่งที่สังคมต้องการ ความสุขไม่ใช่สิ่งที่ตอบสนองการดำเนินชีวิตได้ ดังนั้นถึงแม้ว่าพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามายังแผ่นดินจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่นเรื่อยมาจนสมัยราชวงศ์เว่ยจินและราชวงศ์เหนือได้แล้ว แต่ก็ยังไม่สามารถแพร่กระจายออกไปอย่างกว้างขวาง ในสมัยราชวงศ์ถังพุทธศาสนาได้ถูกปรับให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวจีนมากยิ่งขึ้น การเลื่อมใสศรัทธาจึงมีมากยิ่งขึ้น (Jiao, 2015, p. 12)

เมื่อพุทธศาสนาเริ่มได้รับการยอมรับจากชาวบ้านมากยิ่งขึ้น เกิดความศรัทธาบูชา นมัสการพระพุทธเจ้า ก็มีคนมาราบไว้วันนมัสการกันมากขึ้น แน่แน่นอนว่าเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของการนมัสการพระพุทธเจ้าก็เพื่อขอพร การขอพรไม่เพียงแต่เป็นการขอพรเพื่อสะสมบุญให้ภพชาติหน้า แต่ยังเพื่อเกิดความสุขในชาตินี้ด้วย การสวดมนต์ก็มีใช้เพื่อฝึกบำเพ็ญตน หากยังเพื่อพ้นทุกข์ของการเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วย การถือศีลไม่เพียงแต่เพื่อสร้างสมบุญบารมีให้ตนเอง แต่ยังสามารถสร้างสมบุญเพื่อญาติพี่น้องหรือบุคคลในครอบครัวได้ด้วย ด้วยเหตุนี้สตรีจำนวนมากจึงมุ่งมั่นปรารถนาสิ่งเหล่านี้ด้วยเมื่อนับถือพุทธศาสนา

สตรีจำนวนหนึ่งในสมัยราชวงศ์ถังที่เกิดและเติบโตในครอบครัวที่ศรัทธาในศาสนาพุทธและศาสนาเต๋าแสดงความปรารถนาไม่แต่งงานออกเรือน มีความมุ่งมั่นที่จะออกบวชเพื่อศึกษาธรรมะและแสวงบุญ โดยไม่สนใจต่อการต่อต้านของคนในครอบครัวนั้น ตามข้อมูลที่ปรากฏสตรีที่ออกบวชเป็นภิกษุณีนั้นส่วนใหญ่เป็นสตรีในตระกูลชนชั้นสูงที่เติบโตและมีฐานะเป็นผู้ใหญ่แล้วมีความสามารถในการไตร่ตรองตัดสินใจด้วยตนเองในระดับหนึ่ง อีกทั้งไม่ยอมให้ผู้ใดมากำหนดโชคชะตาของตนเอง หากตามจารีตเดิมนั้นต้องแต่งงานออกเรือนกับตระกูลที่คู่ควรเหมาะสมกัน แต่ด้วยเหตุที่สตรีมีความศรัทธาต่อพุทธศาสนา มากจึงใช้เป็นเหตุผลสำคัญในการปฏิเสธการแต่งงานออกเรือน ครอบครัวต้องยินยอมให้ออกบวชทั้งที่ไม่ได้เห็นด้วยเท่าใดนัก (Liu, 2019, p. 43) สตรีที่แสดงความประสงค์ออกบวชด้วยตนเองในกลุ่มนี้จำนวนหนึ่งต่างไม่ได้แต่งงานออกเรือนอันเนื่องมาจากมีแรงศรัทธาต่อศาสนาอย่างมากและถึงแม้ว่าจะได้รับการคัดค้านจากครอบครัวก็ยังคงยืนยันที่จะออกบวช จึงมีการคาดการณ์ว่านอกจากความศรัทธาที่ตนเองมีต่อพุทธศาสนาสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการออกบวชเพื่อหนีการแต่งงาน สตรีตามจารีตต้องดูแลบ้านดูแลสามีและบุตร เป็นกำลังสำคัญในการดูแลเรื่องภายในบ้าน ดังนั้นการจะออกบวชนั้นจึงเป็น

จำนวนที่ค่อนข้างน้อย แต่เชื่อว่าสตรีที่แต่งงานออกเรือนแล้วจะออกบวชเป็นภิกษุณีจะไม่มี แต่มีจำนวนน้อยมาก

นอกจากความศรัทธาในพระธรรมของพุทธศาสนาแล้ว ความเชื่อต่อการปฏิบัติธรรมอันจะนำมาซึ่งการตอบสนองความต้องการในการจัดทุกข์ส่วนตัวของตนเองก็เป็นปัจจัยที่สำคัญ สตรีที่เลื่อมใสพุทธศาสนาในสมัยราชวงศ์ถังจำนวนมากที่เป็นหญิงหม้าย สังคมจารีตนั้นเมื่อสตรีแต่งงานแล้วก็จะเป็นคนของครอบครัวสามี ตลอดชีวิตของสตรีคนหนึ่งจะมีความสุขเป็นชีวิตที่ดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับชีวิตการแต่งงาน ด้วยการแต่งงานในสังคมศักดินานั้นไม่ได้ยุติธรรมต่อสตรี บุรุษสามารถมีภรรยาหลายคน เมื่อภรรยาเสียชีวิตก็สามารถแต่งงานใหม่ได้ หากแต่สตรีมีสามีได้เพียงหนึ่งเดียว หากสามีเสียชีวิตแน่นอนว่าไม่สามารถแต่งงานใหม่ได้ หรือถ้าจะแต่งงานใหม่ก็ไม่ใช่ว่าเรื่องง่าย ดังนั้นชีวิตแต่งงานที่ดีอาจจะขึ้นอยู่กับสองปัจจัยคือ ได้แต่งงานกับคนที่ดีหรือไม่ และสามีมีชีวิตยืนยาวหรือไม่ ถ้าหากความสัมพันธ์ของคู่ชีวิตดีก็ครองชีวิตคู่จนแก่เฒ่าไม่ว่าชีวิตจะเป็นอย่างไรก็ถือว่าสตรีผู้นั้นมีชีวิตที่ดีมีความสุข ถึงแม้ว่าสมัยราชวงศ์ถังแนวคิดเรื่องการหย่าและแต่งงานใหม่จะค่อนข้างเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ง่ายกว่ายุคสมัยก่อน แต่ว่าถ้าหากเทียบกับบุรุษแต่งงานใหม่หรือแต่งงานใหม่ก็ถือว่าสตรีครองตนเป็นหญิงหม้ายยังมีจำนวนที่ค่อนข้างมากอยู่ โดยเฉพาะในครอบครัวตระกูลใหญ่ที่เคร่งครัดเรื่องจารีตประเพณี สตรีมีหน้าที่เป็นมารดาที่ดีด้วยต้องสั่งสอนบุตรและดูแลครอบครัว ด้วยเหตุนี้การนับถือพุทธศาสนาจึงเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจสิ่งเดียวที่เลือกเพื่อชีวิตของตนเองได้ สำหรับปัญหาอันเกี่ยวกับสตรีหม้ายที่นับถือพุทธศาสนา เขียนเยาจ นักวิชาการจีนเก็บข้อมูลที่บันทึกไว้บนป้ายหลุมศพสุสาน ได้กล่าวว่า หลังจากที่ถูกวิเคราะห์แล้วพบว่าสตรีที่นับถือพุทธศาสนาเหล่านี้ส่วนมากเป็นสตรีหม้าย (Jiao, 2015, p. 23)

การพึ่งพาพุทธศาสนาเพื่อบำบัดเป่าภัยเจ็บป่วยก็เป็นอีกสาเหตุที่สตรีหันมานับถือพุทธศาสนาในสมัยราชวงศ์ถังได้มีคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่แพร่หลายมากคือ คัมภีร์โภษะชยคุรุ-ไวฑูรยประภาตถกตปุรวิวินยานสูตร 《药师经》 และคัมภีร์วัชรปรัชญาปารมิตาสูตฺร 《金刚经》 การเผยแพร่คัมภีร์ว่าสามารถช่วยขจัดบำบัดเป่าโรครภัยได้ซึ่งเป็นการตอบสนองต่อความต้องการของผู้คนในโลกนี้ ด้วยเหตุนี้จึงดึงดูดให้คนจำนวนมากหันมาศีกษาอ่านบทคัมภีร์ทั้งสองเพื่อได้รับการประทานพรคุ้มครองจากพระผู้เป็นเจ้าของให้พ้นโรครภัย มีอายุยืนยาวขึ้น ด้วยสภาพแวดล้อมเช่นนี้ทำให้มีภิกษุณีจำนวนมากเนื่องจากมีอาการเจ็บป่วยจึงออกบวชด้วยปรารถนาให้อาการเจ็บป่วยหายไปและมีสุขภาพแข็งแรง (Liu, 2019, p. 43)

กลุ่มสตรีที่เลื่อมใสในพุทธศาสนายังมีอีกกลุ่มหนึ่ง คือ สตรีที่เป็นภรรยาของชนชั้นขุนนาง จากข้อมูลที่ได้รับการศึกษาพบว่า การแต่งงานของกลุ่มชนชั้นขุนนางเป็นการแต่งงานเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองของครอบครัวเป็นส่วนมาก ด้วยการแต่งงานที่เป็นลักษณะเฉพาะ

เช่นนี้จึงส่งผลให้การแต่งงานของสตรีตระกูลขุนนางที่อาจจะได้รับความทุกข์เพราะต้องแต่งงานด้วยหน้าที่ จึงปรากฏว่าสตรีกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ออกบวชจำนวนมาก บ้างก็แต่งงานไม่นานก็ออกบวช บ้างก็สามีเสียชีวิตแล้วก็ออกบวช หรือแม้กระทั่งออกบวชเพื่อหนีการแต่งงานแบบคลุมถุงชน เหตุผลและแรงขับที่ทำให้ออกบวชอาจจะมี ความแตกต่างกันแต่ที่แน่นอนคือ ถ้าจะกล่าวว่าเป็น “พุทธศาสนา” เป็นหนทางในการแสวงความสุขทางจิตใจ น่าจะกล่าวว่า “พุทธศาสนา” เป็นเครื่องมือในการต่อต้านอย่างหนึ่งของชีวิตจริงของสตรีในสังคม ตู๋เหวินอวีได้กล่าวไว้ว่า “ในยุคศักดินาสตรีไม่มีทางเลือกชะตาชีวิตของตนเอง” ในภาวะที่โหยหาความสุขท่ามกลางสภาพที่สิ้นหวัง จึงกดดันให้สตรีหันหน้าพึ่งพุทธศาสนา ถือศีลหรือออกบวชเป็นภิกษุณี เป็นการต่อต้านรูปแบบหนึ่งที่มีต่อสภาพสังคมที่ทำให้ทุกข์ทรมานเช่นนี้ (Jiao, 2015, p. 33)

4.2 ปัจจัยจากครอบครัว

สตรีได้รู้จักและเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาผ่านการชักนำของบุคคลในครอบครัวไม่ว่าจะเป็นจากบิดา สามี หรือมารดาของสามีซึ่งต่างเป็นบุคคลสำคัญของชีวิตสตรีจีน ตามการอบรม สตรีให้ปฏิบัติตามแนวคิด “สามคัล้อยตาม สี่คุณธรรม” ดังนั้นบุคคลในครอบครัวจึงมีส่วนอย่างมาก การออกบวชของสตรีนั้นนอกจากการได้รับอิทธิพลจากครอบครัวเป็นปัจจัยภายในที่สำคัญแล้ว หากบางครั้งยังเกิดจากปัจจัยภายนอกของครอบครัวที่ควบคุมไม่ได้ด้วยเช่นกัน เช่น เหตุที่บิดาหรือสามีทำความผิดได้รับโทษ การให้ออกบวชจึงเป็นโทษที่ได้รับ หรือว่าการที่สามีเสียชีวิตแล้วตนเองมองเห็นการเปลี่ยนแปลงทางสถานะที่เกิดขึ้นก็เป็นเหตุจำเป็นที่ต้องออกบวช

นอกจากได้รับอิทธิพลจากบิดาแล้ว สามีก็เป็นบุคคลหนึ่งที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของสตรีเช่นเดียวกัน จากข้อมูลการบันทึกข้อมูลป้ายหลุมศพสุสานในสมัยราชวงศ์ถังแสดงให้เห็นว่า สตรีนับถือเลื่อมใสพุทธศาสนาตามที่ได้รับอิทธิพลจากสามี (Jiao, 2015, p. 7) รวมถึงเมื่อแต่งงานใช้ชีวิตที่ครอบครัวของสามีแล้วจะมีชีวิตที่ใกล้ชิดกับมารดาของสามี เนื่องจากในสมัยราชวงศ์ถังสตรีแต่งงานตั้งแต่อายุ 14-15 ปี ดังนั้นจะมีชีวิตอยู่ในครอบครัวของสามี และหน้าที่ของภรรยาที่ดีก็คือการดูแลปรนนิบัติบิดามารดาของสามี ด้วยเหตุนี้ไม่ว่ามารดาของสามีจะให้ทำอะไรก็ต้องปฏิบัติตามซึ่งหมายรวมถึงการนับถือศรัทธาเป็นพุทธศาสนิกชนด้วยเช่นกัน (Jiao, 2015, p. 9)

สมัยราชวงศ์ถังผู้เลื่อมใสพุทธศาสนามีจำนวนมาก สมาชิกในครอบครัวออกบวชเป็นภิกษุณีก็มีจำนวนมากขึ้นเช่นกัน เพราะมีจำนวนไม่น้อยที่ออกบวชตามบุคคลในครอบครัวซึ่งได้ออกบวชไปก่อนแล้ว จากข้อมูลแผ่นป้ายหลุมศพมีการบันทึกว่า มีสตรีจำนวนหนึ่งออกบวชต่อเนื่องกันรุ่นสู่รุ่น (Liu, 2019, p. 37) ในครอบครัว หากบิดาเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา มากก็จะสนับสนุนให้บุตรได้เป็นอุบาสิกที่ดีด้วยเช่นกัน รวมถึงการยินยอมให้บุตรได้ออกบวชเป็น

ภิกษุณีด้วย กรณีของการได้รับอิทธิพลจากบิดามีบันทึกไว้และมีการอ้างอิงกันต่อมาคือครอบครัวขุนนางตระกูลเซียว (蕭) ซึ่งจากป้ายจารึกหลุมศพสมัยราชวงศ์ถังของสุสานตระกูลเซียวพบว่า บุตรีของตระกูลออกบวชเป็นภิกษุณีถึง 4 คนด้วยกัน (Jiao, 2015, p. 5)

การที่ครอบครัวสนับสนุนให้ออกบวชนั้นก็ด้วยแรงผลักดันหลายประการ พุทธศาสนาที่เผยแพร่ให้หมั่นไหว้พระสวดมนต์เพื่อบดเป่าความทุกข์และโรคภัยให้ผู้ปฏิบัติ ตามความเชื่อของชาวจีนที่ต้องการเห็นผลของการปฏิบัติ ความเชื่อในกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนา ความหวังในการสั่งสมบุญเมื่อปฏิบัติให้ได้รับความสุขในชาตินี้และชาติหน้า ปฏิบัติธรรมสวดมนต์เพื่อขอพรให้ครอบครัว รวมทั้งการสวดมนต์อุทิศให้ผู้ตายจะทำให้เกิดในพบภูมิที่ดีนั้น ปัจจัยเหล่านี้จึงมีส่วนอย่างมากที่ทำให้สตรีในสมัยถึงได้รับการสนับสนุนให้ออกบวชจากครอบครัว

จากที่กล่าวข้างต้น สาเหตุที่เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการต้องเข้ามาใกล้ชิดพุทธศาสนารวมถึงการออกบวชล้วนได้รับชี้นำและการดำเนินการของคนในครอบครัว ในสมัยราชวงศ์ถังสตรีจำนวนมากออกบวชตั้งแต่เยาว์วัย โดยไม่มีสิทธิ์หรือเลือกด้วยตนเอง เพราะว่าการออกบวชนั้นเป็นไปตามความต้องการของครอบครัว ภิกษุณีที่ครอบครัวให้ออกบวชเมื่อตอนอายุน้อยที่สุด คืออายุ 3 ปี และไม่เกินอายุ 10 ปี อาจกล่าวได้ว่าสำหรับเด็กที่อายุน้อยขนาดนี้ยังเป็นวัยที่ไม่ประสีประสากการรับรู้และความเข้าใจต่างๆ นั้นยังมีข้อจำกัดอยู่มาก แล้วก็ไม่มีอำนาจหรือสิทธิ์ในการตัดสินใจนับถือศาสนาใด โดยมากเป็นไปตามที่ครอบครัวดำเนินการให้ทำหน้าที่ปฏิบัติธรรมเพื่อขอพรให้กับครอบครัว (Liu, 2019, p. 39)

แนวคิดของจื่อให้ความสำคัญกับ “ความกตัญญู” สำหรับสตรีที่แต่งงานมีครอบครัวการปฏิบัติตนให้เป็นบุตรที่ดี ภรรยาที่ดี และเป็นมารดาที่ดีนั้นถือเป็นการแสดงความกตัญญูที่พึงปฏิบัติแล้ว สำหรับครอบครัวตนเองนั้นเมื่อแต่งงานออกไปถือว่าเป็นคนนอกครอบครัวแล้ว ดังนั้น สตรีที่ออกบวชในครอบครัวจะเป็นสตรีที่ไม่ได้แต่งงาน (Liu, 2019, p. 40) สำหรับสตรีที่ยังไม่ได้แต่งงานออกเรือน ชีวิตและจิตวิญญาณยังเป็นของครอบครัวที่ถือกำเนิด หลังจากออกบวชเป็นภิกษุณีก็เพื่อขอพรให้เกิดความสุขของครอบครัวในชาติภพนี้ ด้วยความปรารถนาให้มีสุขภาพแข็งแรง มีชีวิตที่ประสบความสำเร็จ รวมทั้งแก้กรรมของชาติภพที่แล้วให้พ้นบ่วงกรรม พันทุกข์ โดยเร็ววัน อาจกล่าวได้ว่า การออกบวชได้กลายเป็นการแสดงความกตัญญูรูปแบบหนึ่งที่สตรีพึงปฏิบัติได้ในฐานะบุตร

การออกบวชที่กล่าวข้างต้นถึงแม้ว่าในบางครั้งครอบครัวจะให้ออกบวชตอนเด็กด้วยปัจจัยที่แตกต่างกัน แต่ก็เป็นการออกบวชในลักษณะของการยินยอมพร้อมใจกับศรัทธาที่มีอยู่ของสตรีเองด้วย หากแต่ยังมีสตรีจำนวนไม่น้อยที่ไม่ได้ยินยอมออกบวช แต่ด้วยเหตุผลบางประการทำให้สตรีจำนวนไม่น้อยต้องจำใจออกบวชทั้งที่ตนเองไม่ได้ปรารถนา นั่นคือ การออกบวชด้วยเหตุว่าบิดาหรือสามีที่มีตำแหน่งเป็นขุนนางกระทำความผิดและได้รับการตัดสินลงโทษ

(Liu, 2019, p. 41) แทนที่จะต้องเข้ารับโทษด้วยการกักขังในวังหรือโทษรูปแบบอื่นจากราชสำนัก การออกบวชเป็นภิกษุณีจึงเป็นทางเลือกของสตรีที่อยู่ในครอบครัวของขุนนางเหล่านั้น

ปรากฏการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาหรือวัดพุทธในขณะนั้นกลายเป็นสถานที่ หลบภัยของสตรีในชนชั้นสูง อีกทั้งเป็นที่พึ่งสุดท้ายของชีวิตที่ดีที่สุดของสตรีในชนชั้นสูง เพราะถึงแม้ว่าจะต้องใช้ชีวิตเป็นภิกษุณีก็ยังได้รับการดูแลอย่างดีให้ปฏิบัติบำเพ็ญตน เพราะว่าเป็น การได้รับโทษที่ตนเองไม่ได้เป็นผู้ก่อขึ้น

อีกเหตุปัจจัยในการออกบวชที่สำคัญคือการสูญเสียสามี เมื่อสามีซึ่งเป็นที่พักพิงของตนเอง เสียชีวิตลง ตามจารีตที่สืบทอดกันมา สตรีหม้ายจะต้องทำพิธีไว้ทุกข์ ทว่าครอบครัวชนชั้นสูงใน สมัยราชวงศ์ถังสตรีหม้ายออกบวชเป็นจำนวนมาก อีกทั้งครอบครัวก็ไม่ได้ขัดขวางแต่อย่างใด ถึงแม้ว่าบางครอบครัวจะมีบุตรที่ต้องดูแลก็ก็ตาม เนื่องจากสตรีที่สูญเสียสามีจะต้องประสบกับ การขาดที่พึ่งพิงทั้งด้านการดำเนินชีวิตและด้านจิตใจ ส่งผลให้ต้องเข้าหาพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งพิง ทางจิตใจ และถึงแม้ว่าในสมัยราชวงศ์ถังการแต่งงานใหม่จะเป็นเรื่องที่ไม่สามารถทำได้ แต่สำหรับ ครอบครัวชนชั้นขุนนางแล้วนั้นยังคงให้ความสำคัญกับการรักษาพรหมจรรย์อยู่ กล่าวได้ว่าพุทธ ศาสนาเข้ามาป้องกันสตรีจากความทุกข์อันมาจากเรื่องเลวร้ายต่าง ๆ (Jiao, 2015, p. 22) หาก พิจารณาจากข้อมูลที่นักวิชาการจีนรวบรวมมา ก็จะพบว่า ช่วงระยะเวลาที่สตรีหม้ายจะออกบวช เป็นภิกษุณีมีสองช่วงคือ ส่วนหนึ่งจะออกบวชทันทีหลังจากที่สูญเสียสามี และอีกส่วนหนึ่งจะ ออกบวชเมื่อดูแลบุตรของตนเองให้มีชีวิตครอบครัวและการทำงานที่ดีแล้ว หมดภาระในการดูแล แล้วถึงจะออกบวช

นอกจากนี้ ยังมีเรื่องเล่าตำนานที่แสดงถึงความกตัญญูและการเป็นภรรยาที่ดีโดยการ ออกบวช เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแน่วแน่ในการบำเพ็ญตนและปณิธานที่จะรักษาพรหมจรรย์ ไม่แต่งงานใหม่ ยังมีการตั้งข้อสันนิษฐานว่า การที่มีสตรีที่ยังไม่แต่งงานศรัทธาในพุทธศาสนา จนออกบวชนั้น อาจจะเป็นเพราะการที่รู้สึกไม่พอใจที่เกิดเป็นสตรีในชาตินี้ มีความหวังว่าการ ไปได้บวชสร้างสมบุญบารมีนี้จะส่งผลให้เกิดเป็นบุรุษในชาติหน้า (Jiao, 2015, p. 29) เมื่อสตรี เกิดเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาก็ศึกษาพระธรรม สวดมนต์ถือศีล ในสมัยราชวงศ์ถังสตรีกลุ่มหนึ่ง มีความชื่นชอบในการสวดมนต์ ถึงแม้ไม่ใช่อุบาสิกาเคร่งครัดถือศีลแต่ก็เป็นผู้ศึกษาพระธรรม ด้วยปัญญา เป็นสตรีที่ได้รับการศึกษา

4.3 ปัจจัยทางสังคม

นโยบายของผู้ปกครองในช่วงเวลานั้นที่ออกมาสนับสนุนให้การออกบวชไม่ว่านับถือ ศาสนาใด ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญในการกระตุ้นให้ผู้คนในสังคมเลือกการออกบวชเป็นเส้นทาง ของชีวิตมากยิ่งขึ้น นับตั้งแต่สมัยราชวงศ์เว่ยจินและราชวงศ์เหนือใต้จนกระทั่งสมัยราชวงศ์ถัง

ต่างมีนโยบายที่รัฐออกมาให้กับภิกษุและภิกษุณีโดยเฉพาะ โดยเฉพาะนโยบายค่อนข้างจะให้การดูแลอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นการจัดสรรที่ดินให้ รวมทั้งการให้อภิสิทธิ์ในการไม่ต้องจำภาษี ซึ่งส่งผลให้ในช่วงเวลาที่เกิดวิกฤตความวุ่นวายจากสงคราม ประชาชนต่างจำเป็นต้องหันหน้าเข้าพึ่งพาศาสนาออกบวชเพื่อประคองชีวิตตนเอง โดยเฉพาะชนชั้นล่างของสังคมซึ่งมีจำนวนมาก ที่หันหน้าพึ่งพึ่งวัดพุทธ (Liu, 2019, p. 35)

นับแต่ในสมัยราชวงศ์เว่ยจิ้นและราชวงศ์เหนือใต้ กระแสความศรัทธาพุทธศาสนา การออกบวชเป็นภิกษุณีของสตรีเป็นเรื่องที่ปฏิบัติได้อย่างกว้างขวาง การออกบวชเป็นภิกษุณีได้กลายเป็นอาชีพหนึ่งของสตรี รวมถึงส่วนหนึ่งได้กลายเป็นชนชั้นภิกษุภิกษุณี ซึ่งได้รับอภิสิทธิ์หลายอย่างทางด้านเศรษฐกิจและการปกครอง ด้านเศรษฐกิจนั้น เมื่อสตรีผู้หนึ่งออกบวชก็ได้รับการยกเว้นการจัดเก็บภาษี ไม่ต้องใช้แรงงานในหลายๆ ด้าน ด้วยเหตุที่ภิกษุและภิกษุณีระดับสูงมีทรัพย์สิน และคนดูแลรับใช้จำนวนมากใช้ชีวิตอย่างสุขสบาย จึงทำให้บ้านเมืองต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการทำนุบำรุงดูแลวัดจำนวนมาก รวมทั้งขาดแคลนแรงงานในการขับเคลื่อนสังคมและเศรษฐกิจเพราะคนหันไปพึ่งพึ่งความสบายในวัด ด้วยเหตุที่เมื่อออกบวชเป็นภิกษุหรือภิกษุณีแล้วจะได้รับอภิสิทธิ์ไม่ต้องใช้แรงงาน (Ma, 2005, p. 10)

สภาพสังคมสมัยราชวงศ์ถังได้มีการนับถือศาสนาพุทธกันอย่างแพร่หลาย รวมทั้งมีบทบาทที่สำคัญทางจิตใจของคนในสังคม แน่หนอนว่าส่งผลต่อสภาพจิตใจของสตรีด้วย เมื่อพุทธศาสนาเข้ามากลายเป็นพุทธศาสนาแบบจีน ศาสนาพุทธสมัยราชวงศ์ถังจึงปรากฏลักษณะเฉพาะ ภิกษุณีกลายเป็นกลุ่มพลังสำคัญของพุทธศาสนา และเป็นกลุ่มอันมีพลังสังคมใหม่กลุ่มหนึ่งในสังคมด้วย เหตุนี้จึงมีสตรีชาวบ้านจำนวนมากออกบวชเป็นภิกษุณีโดยมีสาเหตุจากปัจจัยสำคัญทางเศรษฐกิจ ซึ่งไม่เพียงเงื่อนไขเศรษฐกิจของตัวเองเท่านั้น หากแต่นโยบายเศรษฐกิจของผู้ปกครองในขณะนั้นก็เป็นปัจจัยสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดการออกบวชด้วย

แรงจูงใจที่ทำให้สตรีบวชอาจกล่าวเป็นสองสาเหตุใหญ่ คือ เรื่องของความศรัทธากับเรื่องของสภาพเศรษฐกิจ และโดยมากเป็นมูลเหตุทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ สตรีที่ออกบวชมีปัจจัยจากสภาพฐานะทางครอบครัวอันด้อยต่ำ ในอดีตสตรีเหล่านี้อาจจะต้องมีชะตาชีวิตที่ต้องกลายเป็นนางconcubine หรือถูกขายแรงงานเป็นทาส นอกจากสตรีชนชั้นชาวบ้านที่ออกบวชด้วยแรงจูงใจข้างต้นแล้ว อีกปัจจัยที่สำคัญคือนโยบายทางเศรษฐกิจของผู้ปกครองราชวงศ์ถังในขณะนั้น

บ้านเมืองสมัยราชวงศ์ถังค่อนข้างสงบสุข การเมืองมั่นคง อีกทั้งการดำเนินนโยบายถือครองที่ดิน ก็ได้มีกฎหมายส่วนที่เอื้อให้ภิกษุและภิกษุณี รวมถึงนักพรตเต๋า สามารถถือครองที่ดินได้ 《唐六典》ฉบับที่ 3 ได้บันทึกไว้ว่า

“凡田分为二等，一曰永业，一曰口分。丁之田二为永业，八为口分。凡道士给田三十亩，女冠二十亩，僧尼亦如之”

“ที่ดินทั่วไปแบ่งเป็นสองระดับ หนึ่งคือที่ดินที่ผู้ถือครองมีอำนาจสิทธิ์ขาดไปตลอดชีวิต สองคือที่ดินที่ผู้ถือครองจะต้องคืนให้ราชสำนักเมื่อเสียชีวิต บุรุษผู้บรรลุนิติภาวะและถูกเกณฑ์แรงงานได้รับการจัดสรรที่ดินสองส่วนคือ ส่วนแรกเป็นที่ดินที่เจ้าของมีอำนาจสิทธิ์ขาด จำนวน 20 หมู (亩) ส่วนที่สองเป็นที่ดินที่เจ้าของจะต้องคืนให้ราชสำนักเมื่อเสียชีวิต จำนวน 80 หมู นักพรตเท่าให้จัดสรรที่ดิน จำนวน 30 หมู นักพรตหญิงให้จัดสรรที่ดิน จำนวน 20 หมู ภิกษุและภิกษุณีก็ได้รับจัดสรรที่ดินเช่นเดียวกัน” (Huang, 2012, p. 19)

ภิกษุและภิกษุณีไม่เพียงแต่ได้รับการจัดสรรที่ดินเท่านั้น สำหรับสตรีจำนวนมาก การออกบวชไม่ใช่เพียงแค่หลีกเลี่ยงนโยบายการจัดเก็บภาษีของรัฐเท่านั้น แต่หมายถึงการมีโอกาสได้รับจัดสรรที่ดินทำกินอีกด้วย จึงคาดการณ์ได้ไม่ยากว่านโยบายเหล่านี้เป็นแรงผลักดันให้สตรีออกบวชที่สำคัญประการหนึ่ง (Huang, 2012, p. 19)

ถึงแม้ว่าต่อมาราชสำนักจะออกมาตรการเพื่อควบคุมการเติบโตทางเศรษฐกิจของวัด แต่ว่าก็ยังคงจัดสรรที่ดินให้อยู่ รวมทั้งการดูแลสนับสนุนเรื่องที่อยู่อาศัย เสนียงอาหาร ทำให้เหล่าภิกษุณีอยู่ในสถานะที่ได้รับการดูแลจากผู้ปกครอง เหล่านักพรตนักบวชทางศาสนาอยู่ในชนชั้นพึ่งพาอาศัยการดูแลจากรัฐ ไม่ประกอบอาชีพหาเลี้ยงตัว การใช้ชีวิตล้วนรอพึ่งพาการดูแลจากรัฐ อีกทั้งนักพรตและภิกษุต่างพากันเข้าไปบวชในวัดอารามใหญ่เพื่อที่จะได้รับการดูแลอย่างดีจากรัฐ (Huang, 2012, p. 20) วัดหลายแห่งเพื่อต้องการงบประมาณสนับสนุนจากรัฐจึงให้การต้อนรับสตรีที่มาจากครอบครัวยากจนที่มาขอความช่วยเหลือให้บวชเป็นภิกษุณี เพราะว่ายังสามารถนำจำนวนที่เพิ่มขึ้นเข้าขอรับจัดสรรที่ดินจากรัฐได้อีกด้วย ด้วยเหตุนี้ภิกษุณีในสมัยราชวงศ์ถังนั้นมีจำนวนมากที่มาจากครอบครัวที่มีฐานะยากจน มีบันทึกเกี่ยวกับการออกบวชของภิกษุณีที่ครอบครัวลำบากอยู่เช่นกันว่า เป็นเพราะว่าครอบครัวยากจนไม่มีทรัพย์สินสมบัติติดตัวในยามที่จะต้องแต่งงานออกเรือนไป จึงจำเป็นต้องให้บวชเป็นภิกษุณี จากสถานการณ์ข้างต้นส่งผลให้ผู้ปกครองราชวงศ์ถังในขณะนั้นต้องออกมาตรการมาควบคุมจำนวนภิกษุและภิกษุณี

อีกปัจจัยทางสังคมที่ส่งผลให้ออกบวชก็คือ การดิ้นรนเพื่อหนีจากภัยสงครามและภัยทางธรรมชาติ ตามบันทึกสถิติสมัยราชวงศ์ถัง ประสบกับภัยพิบัติทางธรรมชาติมากถึง 493 ครั้ง (Liu, 2019, p. 36) ไม่ว่าจะเป็นภัยแล้ง อุทกภัย วาตภัย แผ่นดินไหว การเก็บเกี่ยวแยء หรือโรคระบาด เป็นต้น ส่วนภัยสงครามนั้นในช่วงปลายราชวงศ์ถังมีการทำสงครามหลายครั้งซึ่งส่งผลให้สังคมวุ่นวาย เมื่อประชาชนต้องเผชิญกับสภาพสังคมเช่นนี้วัดจึงเป็นสถานที่พึ่งพิง ซึ่ง

ได้ทำหน้าที่ให้ความปลอดภัยในชีวิตเป็นสถานที่พักพิงแก่ผู้มีความทุกข์ยากตามแนวปฏิบัติที่มีในพุทธศาสนา

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นว่า เหตุปัจจัยที่สตรีจะศรัทธาพุทธศาสนาและออกบวชเป็นภิกษุณีนั้นมีหลายปัจจัยซ้ำซ้อนกันอยู่ แต่กล่าวโดยภาพรวมได้ว่า ปัจจัยด้านสังคม ครอบครัว และตนเองนั้นมีอิทธิพลอย่างมากต่อการตัดสินใจ สภาพสังคมและนโยบายต่าง ๆ ที่ให้อิทธิธรรมกับภิกษุและภิกษุณีได้กลายเป็นช่องทางหนึ่งที่สตรีหรือบุรุษที่มีฐานะยากจนอาศัยพุทธศาสนาในการเข้ามาหาประโยชน์ รวมถึงได้อาศัยเป็นที่หลบภัยยามประสบกับความทุกข์ยาก ภิกษุณีในสมัยราชวงศ์ถังออกบวชด้วยเหตุปัจจัยจากครอบครัวเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะด้วยครอบครัวมีความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาอยู่แล้ว หรือด้วยเหตุต้องการที่พึ่งเมื่อครอบครัวประสบปัญหาหรือประสบภัยจากการเมือง เมื่อหันหน้าพึ่งพิงศาสนา ก็ได้รับการปกป้องคุ้มครองทางกาย จิตใจ อย่างน้อยที่สุดปัจจัยเรื่องสุขภาพของตนเองและบุคคลในครอบครัวก็เป็นเหตุสำคัญในการมุ่งหน้าปฏิบัติธรรม รวมถึงออกบวชเมื่อมีโอกาสทำได้ ความเลื่อมใสในพุทธศาสนาส่งผลให้มีการบริจาคทรัพย์ทำนุบำรุงศาสนา สร้างวัด รวมทั้งการออกบวชเป็นภิกษุณีต่างก็เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้พุทธศาสนาในสมัยราชวงศ์ถังมีความรุ่งเรืองอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน

5. อิทธิพลของความศรัทธาในพุทธศาสนาต่อวิถีชีวิตสตรีสมัยราชวงศ์ถัง

5.1 แนวคิดการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา

ความกตัญญู หรือ “เซียว” (孝) ในภาษาจีนเป็นสิ่งที่สำคัญมากในสังคมจีน การแสดงความกตัญญูของสตรีจีนภายใต้สังคัมลัทธิขงจื้อตามที่สืบทอดกันมา คือ การปฏิบัติตนต่อบุคคลตามสถานะบทบาทแต่ละช่วงชีวิต กล่าวคือหากยังไม่แต่งงานให้ปฏิบัติต่อบิดามารดาของตนเอง เมื่อแต่งงานแล้วให้ปฏิบัติต่อบิดามารดาของสามี ดังหลักปฏิบัติตามแนวคิดลัทธิขงจื้อ “สามคัล้อยตาม” ที่ว่า “ยังไม่ออกเรือนเชื่อฟังบิดา เมื่อออกเรือนแล้วให้เชื่อฟังสามี เมื่อสามีตายให้เชื่อฟังลูก” เป็นการเน้นย้ำให้สตรีปฏิบัติตามช่วงชีวิตที่แตกต่างและสามารถปรับเปลี่ยนการแสดงความกตัญญูตามบุคคลสัมพันธ์กับตน ซึ่งสตรีที่แต่งงานออกเรือนถึงจะได้แสดงความกตัญญู แต่เมื่อศาสนาพุทธเข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตและแนวคิดของสตรี จึงทำให้การแสดงความกตัญญูไม่จำเป็นต้องรอหรือมีบทบาทเป็นภรรยาตามเงื่อนไขทางสังคมอย่างเดิมถึงจะปฏิบัติได้ โดยหญิงสาวที่ไม่ได้ออกเรือนก็สามารถแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาของตนเอง โดยเฉพาะแสดงความกตัญญูต่อมารดา ไม่ว่าจะเป็นการแสดงผ่านการไหว้พระสวดมนต์เพื่อขอพรให้แก่บุคคลใด รวมถึงการแสดงความกตัญญูของบุตรสาวที่สามารถแสดงความกตัญญูให้แก่ครอบครัวเดิมโดยสามารถปฏิบัติได้แม้ว่าจะแต่งงานออกเรือนไปแล้ว (Zhu, 2017, p. 45)

กิจกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อแสดงความกตัญญูต่อเครื่องญาติของสตรีสมัยราชวงศ์ถัง อาจปรากฏในกิจกรรม เช่น การทำบุญเพื่อสร้างสมบุญบารมี และตอบแทนคุณให้กับมารดา เช่น การสร้างพระพุทธรูป ให้ไว้พระทำบุญเพื่ออุทิศให้กับมารดาที่ล่วงลับ หรือเมื่อแต่งงานออกเรือนไปแล้วหากมีโอกาสก็จะทำบุญอุทิศให้บิดามารดาของตนเอง เนื่องจากไม่ได้มีโอกาสดูแลปรนนิบัติ ใกล้ชิด จึงอาศัยการทำบุญเพื่อแสดงความกตัญญูตอบแทนพระคุณ นอกจากนี้ ยังเป็นการ ปลดเปลื้องความทุกข์ที่ไม่มีโอกาสตอบแทนคุณหลังจากที่ตนเองได้แต่งงานออกมาอยู่ไกลบ้าน พิธีกรรมทางพุทธศาสนาช่วยเติมเต็มความรู้สึกรักของสตรีที่ต้องการตอบแทนคุณต่อบิดามารดา การให้ไว้พระขอพรสร้างบุญให้บิดามารดามีพระคุ้มครองถือเป็นการแสดงความกตัญญูอันพึง กระทำได้ การให้ไว้พระขอพรไม่เพียงเพื่อบิดามารดาของตนเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งที่สตรีพึงกระทำได้ เมื่อแต่งงานออกเรือนทำหน้าที่ภรรยาและมารดาที่ดีของลูก (Zhu, 2017, p. 46) ความกตัญญู ในความหมายของพุทธศาสนานั้นแตกต่างจากความกตัญญูตามจารีตของจีน การที่พุทธศาสนา เข้ามาเผยแพร่ในจีนได้อย่างราบรื่นก็เป็นเพราะนำความกตัญญูแบบพุทธมาใช้เพื่อปรับตัวให้ ร่วมกับแนวคิดขงจื้อในจีนได้ การปฏิบัติกิจทางพุทธศาสนาจึงเป็นการแสดงความกตัญญูที่สำคัญ ของสตรีสมัยราชวงศ์ถัง ซึ่งไม่ได้มีเพียงแคปฏิบัติตนตามจารีต ตามหน้าที่ที่ได้รับการอบรมตาม ประเพณีที่สืบทอดมาอย่างเดี่ยวเท่านั้น

5.2 ทางเลือกของชีวิตแต่งงาน

สำหรับสตรีในสมัยราชวงศ์ถังเกี่ยวกับชีวิตแต่งงานนั้นถือว่าค่อนข้างจะมีทางเลือกและ ผ่อนคลายอยู่มาก สตรีในครอบครัวชนชั้นสูงมีสิทธิในการตัดสินใจเลือกชีวิตแต่งงาน เลือกคู่ครอง เมื่อแต่งงานแล้วหากมีเหตุต้องเลิกรา หรือสามีเสียชีวิตเมื่อมีสถานะเป็นหม้ายก็ยังมีโอกาสในการ แต่งงานใหม่อีกครั้ง ซึ่งในสมัยราชวงศ์ถังหลักเกณฑ์ในราชสำนักหรือว่าสภาพสังคม ไม่ได้จำกัด หรือกดดันเรื่องการหย่าร้างและการแต่งงานใหม่ (Gao, 2011, p. 191) ซึ่งตามบทบาทและหน้าที่ ของสตรีจีนตามจารีต คือ เมื่อเจริญวัยสมควรจะต้องแต่งงานออกเรือนเพื่อปฏิบัติหน้าที่ภรรยา และมารดาที่ดีตามความคาดหวังของสังคมแบบจารีต การเผยแพร่เข้ามาและการพัฒนาของ พุทธศาสนาซึ่งมีแนวทางในการหักล้างแนวคิดเดิมที่สืบทอดมา โดยเฉพาะในช่วงหลังจากการ ปฏิบัติบำเพ็ญ “ฉาน” ได้รุ่งเรืองในราชวงศ์ถังที่ชูแนวคิด “ทุกคนมีพุทธะ ทุกคนสามารถสำเร็จ เป็นพุทธะได้” มีแนวคิดริเริ่มและมีแนวทางเป็นของตัวเอง เพียงแค่มีความพยายามพัฒนา ก็ สามารถทำให้ความคิดและความปรารถนาของตัวเองเป็นจริงได้ ซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดที่มีความคิด ต่างจากสตรีในสังคมทั่วไปของกลุ่มสตรีกลุ่มหนึ่งในยุคศักดินาอยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้เมื่อได้รับอิทธิพล จาก “ฉาน” กอปรกับสภาพบรรยากาศที่ค่อนข้างเปิดกว้างในสมัยต้นราชวงศ์ถัง ส่งผลให้สตรี

ในสมัยราชวงศ์ถังมีความคิดเป็นตัวของตัวเองอย่างมากในการเลือกคู่ครอง และยังสะท้อนสู่การเลือกคู่ของสตรีที่ยังไม่ได้แต่งงานอีกด้วย ส่วนสตรีที่ออกเรือนแต่งงานไปแล้วหย่าร้างก็สามารถแต่งงานใหม่ได้ สตรีหม้ายก็สามารถแต่งงานได้อีกครั้ง ปรากฏการณ์เช่นนี้กลายเป็นเรื่องปกติในสังคมสมัยถัง (Duan, 2010, p. 79) เมื่อสตรีนับถือพุทธศาสนา นอกจากการแต่งงานยังได้มีบทบาทอื่นเข้ามาเป็นทางเลือกหนึ่งของชีวิตนั่นคือการออกบวชเป็นภิกษุณี ภิกษุณีสมัยราชวงศ์ถังส่วนใหญ่จะเป็นสตรีที่ยังไม่แต่งงาน มีจำนวนมากที่เข้าสู่พุทธศาสนาตั้งแต่เยาว์วัยโดยการชี้แนะสนับสนุนจากบิดาหรือมารดาให้ออกบวชตั้งแต่อายุยังน้อย ในสมัยราชวงศ์ถังนอกจากสตรีจีนสามารถจะมีชีวิตที่ไม่ต้องแต่งงานตลอดชีวิตได้แล้วนั้น แม้กระทั่งสตรีที่แต่งงานแล้วก็ยังสามารถเลือกที่จะละทิ้งชีวิตครอบครัวเดินเปลี่ยนเส้นทางชีวิตของตนเองเข้าสู่เส้นทางพุทธศาสนาได้เช่นเดียวกัน (Liu, 2018, p. 50)

อาจกล่าวได้ว่า ถ้าหากสตรีไม่ต้องการแต่งงาน การออกบวชเป็นภิกษุณีหรือนักพรตหญิงเป็นทางเลือกหนึ่งที่สามารถทำได้ อีกทั้งเป็นทางเลือกหนึ่งในการแสดงความกตัญญูของสตรีต่อบิดามารดา เป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตอีกแบบหนึ่งของสตรีนับถือพุทธศาสนาสมัยราชวงศ์ถังสำหรับสตรีที่แต่งงานออกเรือนสามารถอยู่บ้านปฏิบัติธรรม โดยที่ไม่ต้องห่างไกลครอบครัวของตนเอง ยังคงสามารถดูแลบิดามารดา สามีและบุตรได้ และยังได้รับความสุขทางจิตใจ ด้วยเหตุนี้จึงมีสตรีจำนวนมากที่ไม่แต่งงานตลอดชีวิต ถือศีลปฏิบัติธรรมซึ่งสามารถแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาได้พร้อมกัน (Zhu, 2017, p. 43)

ถึงแม้ว่าการเลือกที่จะไม่แต่งงานด้วยการหันหน้าพึ่งพิงพุทธศาสนานี้ ไม่ใช่ว่าสตรีทุกคนในสังคมสมัยราชวงศ์ถังจะเลือกได้ แต่ก็ปรากฏเป็นข้อมูลอยู่บ้างที่เป็นตัวอย่าง เช่น กรณีของอุบาสิกาคนหนึ่งที่บ้านที่ข้อมูลในป้ายสุสานในสมัยโคหยวน บันทึกนามว่า “หลงลิ่วเออร์” ฉายาในพุทธศาสนาว่า “空寂” (กงจี) แปลว่า ว่างเปล่า เกิดในตระกูลใหญ่ เมื่ออายุ 15 ปี ได้ตัดสินใจโกนผมออกบวช โดยบิดาไม่สามารถห้ามได้ และได้เสียชีวิตที่บ้านเมื่ออายุ 52 ปี สำหรับอุบาสิกาอายุ 15 ปีนั้น ถือว่าอยู่ในวัยที่มีความคิดตัดสินใจด้วยตนเองได้แล้ว เมื่อมีการบันทึกว่าออกบวชโดยบิดาไม่สามารถห้ามหรือระงับได้นั้น เป็นการสะท้อนว่าการตัดสินใจครั้งนี้คือการตัดสินใจด้วยตนเอง การที่มีบันทึกว่าเสียชีวิตที่บ้านทำให้อาจวิเคราะห์หาเหตุผลว่าทำไมถึงตัดสินใจออกบวชเพราะถึงแม้ว่าจะโกนผมออกบวชแต่ยังคงพำนักปฏิบัติธรรมอยู่ที่บ้าน แต่กลับไม่ออกบวชเป็นภิกษุณี เพราะว่าหากมีความศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแท้จริงแล้วนั้นก็น่าจะเป็นทางเลือกที่จะออกบวชแล้วพำนักปฏิบัติอยู่ที่วัดมากกว่าการปฏิบัติธรรมและใช้ชีวิตอยู่ที่บ้าน นี่อาจจะแสดงได้ว่าอุบาสิกาผู้นี้อาจจะใช้การบวชเป็นข้ออ้างเพื่อหลีกเลี่ยงเหตุการณ์บางอย่าง แล้วสำหรับสตรีในวัย 15 ปีนั้น สิ่งที่ต้องเผชิญคือเรื่องใด หากไม่ใช่เรื่องแต่งงานออกเรือน (Jiao, 2015, p. 91)

5.3 พิธีศพที่แตกต่างจากจารีตเดิม

พิธีศพตามจารีตเดิมของสังคมศักดินาคือธรรมเนียมการฝัง นับแต่สมัยราชวงศ์โจว การฝังศพสามิภรรยาไว้ที่หลุมศพเดียวกันกลายเป็นประเพณีที่สืบทอดต่อกันมา จนกระทั่งยุค ชุนชิวจันกั๋วเมื่อแนวคิดตามลัทธิขงจื้อเป็นจารีตในวิถีชีวิตหลักของสังคมแล้วทำให้การฝังศพ สามิภรรยาไว้ด้วยกันกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ยึดถือกันมา ทว่านับแต่ยุคเว่ยจิ้นราชวงศ์ เหนือไต้เป็นต้นมา พุทธศาสนาดำเนินพิธีศพด้วยการเผาและสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิซึ่งไม่ได้เป็นพิธี ศพตามจารีตเดิมของสังคม กล่าวได้ว่าสำหรับผู้ที่ออกบวชในพุทธศาสนาจะจัดการศพด้วยการ เผา ส่วนชาวบ้านหรือบุคคลทั่วไปอาจจะดำเนินการด้วยการฝังหรือการเผาก็ได้ ด้วยความรุ่งเรือง ของพุทธศาสนาในสมัยราชวงศ์ถังจึงทำให้มีผู้ศรัทธาพุทธศาสนา อุบาสกและอุบาสิกาหันมาใช้ วิธีเผาศพและดำเนินการพิธีศพตามรูปแบบพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากยิ่งขึ้นทุกที สำหรับสตรีแล้ว เหมือนจะส่งผลเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมาก เพราะเปลี่ยนจากต้องดำเนินการตามพิธีฝังศพตาม จารีตร่วมกับหลุมเดียวกับสามีก็เปลี่ยนเป็นการฝังหลุมแยกต่างหาก หรือดำเนินพิธีศพด้วยการเผา สตรีที่ดำเนินพิธีศพด้วยการเผาและสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิในสมัยราชวงศ์ถังที่มีการบันทึกข้อมูลไว้ นั้นต่างเป็นอุบาสิกาหนีถือศาสนาพุทธ

นอกจากการจัดการพิธีศพด้วยการเผาแล้ว ยังมีสตรีผู้ศรัทธาในพุทธศาสนาอีกจำนวนมาก ที่เลือกจัดการพิธีศพของตนเองโดยไม่ใช้วิธีเผาและสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิ แต่ว่าเลือกที่จะฝังศพ ตนเองไว้ใกล้กับวัด หรือหากแม้ว่าไม่สามารถจะมาอยู่ใกล้วัดได้ก็ยังจำเป็นต้องอยู่ในจารีตฝังศพ ใกล้กับสามี โดยไม่ขุดหลุมศพเดิมของสามีตามประเพณีแล้วฝังไว้ด้วยกันตามที่เคยมีมา หากแต่ สิ้นเสียลูกหลานให้ฝังไว้ใกล้กัน อีกทั้งยังเสียให้ดำเนินการพิธีศพอย่างสมถะไม่ฟุ่มเฟือย (Jiao, 2015, p. 78) การที่ไม่ฝังศพไว้ด้วยกันกับสามีก็เป็นการแสดงออกถึงความมุ่งมั่นศรัทธาต่อพุทธ ศาสนาของตนเอง นับเป็นการเต็มเต็มทางจิตใจอันปรารถนาของตนเอง ด้วยเหตุนี้จึงมีสตรี จำนวนมากที่ไม่ฝังศพที่เดียวกัน ตามบันทึกของตระกูลอวีนสมัยราชวงศ์ถังว่าด้วยความศรัทธา ต่อพุทธศาสนา มารดาได้สั่งเสียบุตรชายให้นำศพของตนเองฝังไว้ใกล้กับวัดเพื่อให้ได้ยินเสียง ระฆังวัด ด้วยเหตุนี้บุตรชายเพื่อแสดงความกตัญญูก็ทำตามความปรารถนาของมารดา (Zhu, 2017, p. 44)

5.4 พุทธศาสนากับพื้นที่ในสังคมของสตรี

การหนีถือพุทธศาสนานั้นส่งผลต่อวิถีชีวิตของสตรีอย่างมาก ความเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัด อย่างมากก็คือพื้นที่ในสังคมของสตรี และการมีสิทธิเลือกเส้นทางการดำเนินชีวิตของตนเองโดย มีพุทธศาสนาชี้แนวทาง นับแต่สมัยเว่ยจิ้น แผ่นดินจีนได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากชนเผ่า ทางเหนือ และถึงแม้ว่าโดยสภาพสังคมจะค่อนข้างเปิดกว้างขึ้น ทว่าในเรื่องขนบธรรมเนียมและ

จารีตในครอบครัวของชนชั้นต่าง ๆ ที่ปฏิบัติต่อสตรีก็ยังคงสืบทอดอย่างเคร่งครัด ไม่ว่าจะเป็นเป็นการเชื่อฟังบิดามารดา ประพฤติตนตามจารีต ไม่ออกนอกบ้าน มีชีวิตอยู่ในครอบครัวตระกูลของตน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าสมัยราชวงศ์ถัง สตรีจำนวนมากออกบวชเป็นภิกษุณี ซึ่งนอกจากจะพำนักอยู่ที่วัดแล้วยังมีภิกษุณีจำนวนหนึ่งเมื่อออกบวชแล้วยังคงอาศัยอยู่กับครอบครัว รวมทั้งสตรีชนชั้นสูงที่ออกบวชจะยังคงไปมาหาสู่กับครอบครัวซึ่งเป็นตระกูลขุนนางอย่างสม่ำเสมอ อันเนื่องด้วยสถานะภิกษุณีนี้ทำให้สามารถเดินทางไปไหนได้โดยสะดวก ภิกษุณีในสมัยราชวงศ์ถังจึงมีการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลทุกกลุ่มทางสังคม สตรีที่นับถือพุทธศาสนาเป็นอุปาสิกาปฏิบัติธรรมหรือออกบวชเป็นภิกษุณีจะมีสังคมที่กว้างขวางอย่างมาก (Liu, 2019, p. 47)

การนับถือพุทธศาสนาไม่เพียงแต่ทำให้วิถีชีวิตประจำวันของสตรีเปลี่ยนแปลงไป หากยังทำให้พื้นที่กิจกรรมของสตรีขยายมากขึ้นอีกด้วย สมัยราชวงศ์ถังนั้นการนับถือศาสนารุ่งเรืองมาก ชนชั้นปัญญาชนและขุนนางต่างนับถือพุทธศาสนาหรือเป็นลูกศิษย์นักพรตเต๋า มีการไปมาหาสู่กันอย่างแนบแน่น ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ไม่เพียงแต่ตัวผู้นำครอบครัวที่เป็นบุรุษแต่ยังรวมถึงสตรีภายในบ้านที่ได้ใกล้ชิดและประกอบพิธีไปด้วย อีกทั้งยังมีขุนนางที่ศรัทธาในพุทธศาสนามากจนในที่สุดก็ละทิ้งตำแหน่งราชการแล้วออกบวชเป็นภิกษุก็มี สะท้อนให้เห็นภาพของพุทธศาสนาที่เข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตและซึมซับสู่แนวคิดในการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไปจากเดิม

พุทธศาสนาในสมัยราชวงศ์ถังรุ่งเรืองมีผู้คนจำนวนมากสวดมนต์ถือศีล เข้าวัดปฏิบัติธรรม นอกจากบุรุษจะออกบวชแล้ว ลูกศิษย์ที่เป็นสตรีก็สามารถออกไปนอกบ้านเพื่อไปร่วมกิจกรรมทางศาสนาที่วัด ได้สวดมนต์ร่วมกัน เสด็จนาราม มีโอกาสได้ปฏิสัมพันธ์กับพุทธศาสนิกชนด้วยกัน แท้จริงแล้วการที่พุทธศาสนิกชนทั้งบุรุษสตรีเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนานั้นมีการจดบันทึกไว้พอสมควร แต่ว่าจะถูกเรียกในชื่อ “ชื่อนี้ว” (士女) ซึ่งหมายถึงพุทธศาสนิกชนบุรุษและสตรี มีการบันทึกถึงเหตุการณ์การร่วมพิธีกรรมทางศาสนาในสถานที่แห่งเดียวกันด้วยกันไม่แบ่งแยก ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นว่ากิจกรรมทางพุทธศาสนาทำให้จารีตเดิมที่เคยแบ่งแยกบุรุษและสตรีออกจากกัน สตรีไม่สามารถอยู่ร่วมหรือพบปะพูดคุยกับบุรุษที่ไม่ใช่บุคคลในครอบครัวได้นั้น ผ่อนคลายลง

6. บทสรุป

พุทธศาสนาได้เข้ามามีส่วนสำคัญที่ส่งผลให้วิถีชีวิตของสตรีจีนมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่ถูกกำหนดตามจารีตเดิมของสังคมที่ให้ความสำคัญกับผู้ชาย ในสังคมพหุวัฒนธรรมสมัยราชวงศ์ถัง ความเชื่อชาวบ้าน และศรัทธาในศาสนาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นศาสนาเต๋า หรือ

พุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาต่างถิ่นที่ผสมผสานจนลงตัวและอยู่ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของคนในสังคม ได้กลายเป็นพื้นที่หรือหนทางเล็กๆ ที่เพียงพอให้สตรีได้มีพื้นที่ในการมีส่วนร่วมหรือมีบทบาทเลือกกระทำการบางสิ่งให้ตนเอง เช่น เลือกที่จะบวชเป็นภิกษุณีในพุทธศาสนา หรือบวชเป็นนักพรตหญิงในศาสนาเต๋า เพื่อที่จะไม่ต้องแต่งงานตามคำสั่งของบิดา หรือแม้แต่การตัดสินใจละทางโลก ออกบวชเป็นภิกษุณี การเป็นอุบาสิกา เป็นพุทธศาสนิกชนไหว้พระสวดมนต์ขอพร ได้แสดง ความกตัญญูโดยไม่ต้องแต่งงานเพื่อเป็นบุตรที่ดี ภรรยาที่ดีตามคุณธรรมสตรีที่สังคมตีกรอบ ตลอดมา

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าในอีกด้านจะมีสตรีจำนวนหนึ่งต้องมีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป ต้องออกบวชเป็นภิกษุณีทั้งที่ตนเองไม่ได้เป็นผู้เลือกจะด้วยเหตุทางครอบครัว หรือเหตุทางจารีตหากพุทธศาสนา ถือเป็นที่พักพิงและที่คุ้มภัยสำหรับสตรีในสมัยราชวงศ์ถังอย่างปฏิเสธไม่ได้

ผลกระทบของพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นนี้ไม่เพียงแต่ส่งผลในด้านวิถีชีวิตครอบครัวและความสัมพันธ์กับคนในครอบครัวของสตรีเท่านั้น หากแต่ยังส่งผลต่อแนวคิดเกี่ยวกับชีวิตหลังความตายอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดชะตาชีวิตหลังสูญเสียชีวิตเสียสามี พิธีศพของตนเอง แนวคิดเหล่านี้จะไม่มีทางเกิดขึ้นเลยหากสังคมที่ดำเนินอยู่ไม่เปิดกว้าง พุทธศาสนาไม่เพียงแต่เพิ่มพื้นที่ทางสังคมให้กับสตรีเท่านั้น แต่ยังทำให้สตรีได้หลุดพ้นจากการมีวิถีชีวิตที่ผูกกับหน้าที่เป็นภรรยาและมารดาตามจารีตดั้งเดิม และอาจหมายถึงการเปิดประตูใหม่ๆ ในชีวิตของครอบครัวที่โอบรับอิสรภาพของสตรี

ขณะเดียวกันก็ได้เห็นข้อจำกัดหลายประการไม่ว่าจะเป็น การออกบวช การแต่งงาน ที่ถึงแม้จะเป็นการเพิ่มบทบาทและทางเลือกที่เปลี่ยนแปลงไปของสตรี แต่ก็ยังคงอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดขงจื้อ ซึ่งต่างสะท้อนความเข้มแข็งของระบบคิดตามแบบขงจื้อของจีนที่สามารถวางขอบเขตบทบาท ทางเลือกเสรีไว้ในกรอบครอบครัวในหลายด้าน เช่น ความกตัญญู ซึ่งสามารถแสดงผ่านพุทธศาสนาได้ จึงเห็นได้ว่าการศึกษานบพาสตรีได้แสดงให้เห็นความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมในสมัยราชวงศ์ถังได้อย่างน่าสนใจ

เอกสารอ้างอิง/References

- ชนัสต์ สุวัฒน์มหาตม์. (2559). สีสันแห่งประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถัง. ใน ปกรณ์ ลิมปุนุสรณ์ (บรรณาธิการ), *เหตุเกิดในราชวงศ์ถัง* (พิมพ์ครั้งที่ 1) (น. 14-41). นนทบุรี: ชวนอ่าน.
- นัยน์พัศ ประเสริฐเมฆากุล. (2555). พรหมจรรย์:กรงเกียรติยศสตรีในสมัยราชวงศ์ซิง. ใน ปกรณ์ ลิมปุนุสรณ์ (บรรณาธิการ), *เหตุเกิดในราชวงศ์ซิง* (พิมพ์ครั้งที่ 1) (น. 106-131). นนทบุรี: ชวนอ่าน.
- รติรัตน์ กุญแจทอง, และกนกพร นุ่มทอง. (2559). เตือนหญิง: วรรณกรรมสอนสตรีที่ประพันธ์ขึ้นภายใต้วัฒนธรรมขงจื้อ. *วารสารจีนศึกษา*, 9(1), 50-72.
- ศิริวรรณ วรชัยยุทธ. (2559). แม่และเมีย บทบาทของผู้หญิงในสังคมจีน. ใน พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (บรรณาธิการ), *พลังผู้หญิง แม่ เมีย และเทพสตรี ความจริงและภาพแทน* (พิมพ์ครั้งที่ 1) (น. 249-259). กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- หลี่เฉียน. (2556). *ประวัติศาสตร์จีนฉบับย่อ* (เขมณัฐ ทรัพย์เกษมชัย, ผู้แปล; พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: มติชน.
- Bo, L. C. (2010). *Zhongguo tongshi: Sui Tang Wudai shi*. Beijing: Jiuzhou chubanshe: [博乐成《中国通史：隋唐五代史》——北京：九州出版社，2010。]
- Du, W. Y. (2008). “Tangdai shehui kaifang de tedian yu lishi juxian”. In Hebei xuekan. (3). [杜文玉.唐代社会开放的特点与历史局限.《河北学刊》，2008. 3。]
- Duan, T. L. (2010). “Lun Tangdai fojiao de shisuhua ji dui nusheng jiehun jiatingguan de yingxiang”. In Shanxi Shifan Daxue xuebao. (1). [段塔丽.论唐代佛教的世俗化及对女性婚姻家庭观的影响.《陕西师范大学学报》，2010.1。]
- Gao, S. Y. (2011). *Tangdai funu*. Xi'an: Sanqin chubanshe. [高世瑜《唐代妇女》——西安：三秦出版社，2011。]
- Gou, L. J. (2008). “Tangdai wenhua de kaifang yu duoyuan fazhan”. In Hebei Xuekan. (3). [勾利军.唐代文化的开放与多元发展.《河北学刊》，2008.3。]
- Gu, W. L. (2013). *Zhongguo wenhua tonglun*. Shanghai: Donghua Shifan Daxue chubanshe. [顾伟列《中国文化通论》——上海：华东师范大学出版社，2013。]
- Huang, J. Q. (2012). “Tangdai Biqiuni chujia de jingji yuanyin tanxi”. In Chifeng Xueyuan xuebao. (6). [黄健琴.唐代比丘尼出家的经济原因探析.《赤峰学院学报》，2012.6。]

- Jiao, J. (2014). "Tangdai Biqiuni de zhonglei, shoujie xiye yiji hongfa huodong". In Xiamen Daxue xuebao (zhexue shehui kexue ban). (6). [焦杰.唐代比丘尼的种类、受戒习业以及弘法活动.《厦门大学学报.哲学社会科学版》, 2014.6。]
- Jiao, J. (2015). Tangdai nuxing yu zongjiao. Shanxi: Shanxi renmin jiaoyu chubanshe. [焦杰《唐代女性与宗教》—陕西: 陕西人民教育出版社, 2015。]
- Li, Z. S. "'Lita xiejing' yu 'neiwai zhi ji': Tangdai funu de fojiaogong de huodong." In Zhongguo shehui lishi pinglun. (17), 25-49. [李志生. "立塔写经" 与 "内外之际": 唐代妇女的佛教宫的活动.《中国社会历史评论》, 2016 第 17 卷(下). 25-49。]
- Liu, Z. X. (2018). "Tangdai nuxing diwei yanjiu". In Kaifeng Jiaoyu Xueyuan xuebao. (38). [刘兆新.唐代女性地位研究.《开封教育学院学报》, 2018 第 38 卷第 1 期。]
- Liu, S. S. (2019). *Tangdai Biqiuni yanjiu—yi Biqiuni shike ziliao wei zhongxin*. Shanxi Shifan Daxue. [刘闪闪.唐代比丘尼研究—以比丘尼石刻资料为中心, 陕西师范大学, 2019。]
- Ma, H. L., & Zhou, H. Y. (2005). "Wei Jin Nan Bei chao shiqi de biqiuni". In *Pingdingshan Xueyuan xuebao*. (6), 10-11. [马洪良, 周海燕.魏晋南北朝时期的比丘尼.《平顶山学院学报》, 2005. 第六期. 10-11。]
- Weinstein. (2015). *Tangdai fojiao - Buddhism Under the T'ang* (Zhang, Y.,Trans.). Shanghai: Shanghai guji chubanshe. [(美) 斯坦利·威斯坦因(作者), 张煜(译者)《唐代佛教》 Buddhism Under the T'ang —上海: 上海古籍出版社, 2015, 1。]
- Wu, S. (2018). Sui Tang gongzhu de fojiao xinyang yanjiu. Lanzhou Daxue. [吴双.隋唐公主的佛教信仰研究, 兰州大学, 2018。]
- Wu, Y. X. (2017). "Qiantan Tangdai wenhua de duoyuan fazhan moshi". In *Lilun yanjiu*. (2). [吴雨欣.浅谈唐代文化的多元发展模式.《理论研究》, 2017 年 2 月上。]
- Xiong, x. j.(2005). *Zhongguo nuzijiaoyuzhi*. Shanxi: Shanxijiaoyu chubanshe. [熊贤君著《中国女子教育史》—山西: 山西教育出版社, 2009, 2。]
- Zhang, C. Z. (2012). *Liuchao funu*. Nanjing: Nanjing chubanshe. [张承宗著《六朝妇女》—南京: 南京出版社, 2012, 1。]
- Zhang, C. Z. (2006). "Wei Jin Nan Bei chao funu de zongjiao xingyang". In *Nantong Daxue xuebao*, (22), 91-97. [张承宗.魏晋南北朝妇女的宗教信仰.《南通大学学报. 社会科学版》第 22 卷第 2 期, 2006. 91-97。]

Zhu, S. Y. (2017). *Fojiao shisuhua dui Tangdai nuxing de yingxiang yanjiu*. Shanghai Shifan Daxue. [朱素英《佛教世俗化对唐代女性的影响研究》——上海师范大学, 2017。]